

مجموعه گزارش‌های تخصصی آموزش عالی؛ شماره ۱۰

شناسایی حوزه‌های جدید درسی و رشته‌ای در دانشگاه‌های برتر دنیا و ارائه پیشنهاداتی برای دانشگاه‌های ایران

پژوهشگر:

سیده مریم حسینی لرگانی

عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

تابستان ۱۳۹۸

نام گزارش: شناسایی حوزه‌های جدید درسی و رشته‌ای در دانشگاه‌های برتر دنیا و ارائه پیشنهاداتی
برای دانشگاه‌های ایران؛ شماره ۱۰
پژوهشگر: سیده مریم حسینی لرگانی
ناظر: مقصود فراستخواه
ناظر فنی چاپ: فریده جعفری
سال چاپ: ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۰ نسخه
نشانی: خیابان نلسون ماندلا، خیابان گلغام، شماره ۷۰، صندوق پستی: ۱۹۳۹۵-۴۱۵۹
تلفن: ۱۸-۲۲۰۱۰۶۱۶، دورنگار: ۲۲۰۵۰۳۳۸
وبگاه: www.irphe.ir، پست الکترونیکی: institute@irphe.ir

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر محفوظ است.
(نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.)
مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این گزارش بر عهده پژوهشگر است.

فهرست مطالب

دیباچه.....	۵
چکیده.....	ز
مقدمه.....	۱
بیان مساله و ضرورت مطالعه.....	۴
روش شناسی.....	۸
یافته‌ها.....	۹
رشته‌های جدید دانشگاهی به مثابه جنبش اجتماعی مقبولیت‌محور.....	۱۲
چگونگی به وجود آمدن رشته‌های جدید دانشگاهی.....	۱۶
نظریه تکامل و درک ما از رشته‌های علمی.....	۲۱
رشته‌های هیبریدی.....	۲۴
نمونه‌هایی از تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در دانشگاه‌های جهان.....	۲۵
دانشگاه هاروارد: رشته مطالعات علم و تکنولوژی.....	۲۶
دانشگاه هاروارد: رشته تحصیلی ثانویه در مطالعات آموزشی.....	۲۷
دانشگاه کالیفرنیا سن دیگو: رشته‌های جدید، چالش‌های جدید.....	۲۸
دانشگاه دولتی هامبولت: حیات وحش.....	۲۹
دانشگاه اُکلند: محیط زیست جهانی و توسعه پایدار.....	۳۰
ژاپن: مهندسی فناوری کاربردی متعارف آینده.....	۳۰
دانشگاه هنلی - پاتنم: امنیت راهبردی.....	۳۱
تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در دانشگاه‌های ایران.....	۳۲
تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی در ایران.....	۳۶
فرآیند تدوین رشته جدید دانشگاهی.....	۳۸
برخی از رشته‌های جدید تدوین شده در دانشگاه‌های کشور.....	۴۲
دانشگاه تهران: رشته مطالعات زنان با گرایش حقوق زن در اسلام مقطع دکتری.....	۴۲
دانشگاه تبریز: رشته مکا ترونیک مقطع کارشناسی ارشد.....	۴۴
دانشگاه تهران: رشته مدیریت رسانه، مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری.....	۴۵
تدوین و بازنگری رشته‌های جدید دانشگاهی در گروه‌های تحصیلی.....	۴۶

رشته‌های جدید تدوین شده در گروه‌های تحصیلی	۴۷
گروه علوم انسانی	۴۷
گروه علوم اجتماعی	۵۰
گروه علوم پایه	۵۳
گروه کشاورزی	۵۵
گروه هنر و معماری	۵۶
گروه دامپزشکی	۵۷
رشته‌های منسوخ شده در گروه‌های تحصیلی	۵۸
آسیب‌شناسی بازنگری و تدوین برنامه درسی	۶۰
نتیجه‌گیری	۶۳
پیشنهادهای	۶۶
منابع	۶۸

فهرست شکل‌ها

شکل شماره ۱: روند پذیرش و ایجاد یک رشته علمی جدید بر اساس الگوی جنبش اجتماعی مقبولیت محور	۱۳
شکل شماره ۲: الگوی نیروهای موثر بر تدوین رشته بازاریابی خدمات	۱۹
شکل شماره ۳: رشته‌های مختلف بر اساس ابعاد سه گانه بیگلان ۱۹۷۳	۲۱
شکل شماره ۴: فرآیند تدوین رشته جدید دانشگاهی در ایران	۳۹
شکل شماره ۵: چالش‌های تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در ایران	۴۱

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم انسانی ۴۹
- نمودار ۲: روند بازنگری و تدوین رشته‌ها در علوم انسانی در بازه زمانی ۱۳۹۶ - ۴۹
- نمودار ۳: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم اجتماعی ۵۱
- نمودار ۴: روند بازنگری و تدوین رشته‌ها در علوم اجتماعی در بازه زمانی ۱۳۹۶ - ۵۱
- نمودار ۵: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم پایه ۵۳
- نمودار شماره ۶: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه فنی و مهندسی ۵۴
- نمودار ۷: بازنگری رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه فنی و مهندسی ۵۵
- نمودار ۸: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه کشاورزی ۵۵
- نمودار ۹: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه هنر و معماری ۵۶
- نمودار ۱۰: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه دامپزشکی ۵۸
- نمودار ۱۱: نمودار تعداد رشته‌های منسوخ شده در شش گروه تحصیلی از سال ۱۳۹۳ تا کنون ۶۰
- نمودار ۱۲: تعداد کل رشته‌های تدوین، بازنگری و منسوخ شده از ۱۳۹۳ ۶۰

دیباچه

مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی به مثابه نهادی علمی و تخصصی با رسالت دانش‌پژوهی در قلمرو آموزش عالی و رویکردی میان‌رشته‌ای، محور اصلی فعالیت‌های خود را به کارویژه‌های: ۱- تولید و ارتقاء دانش نظری و کاربردی در حوزه آموزش عالی ۲- انتقال و اشاعه دانش آموزش عالی به ذی‌نفعان در سطح خرد و کلان ۳- سیاست‌پژوهی و تحلیل سیاست‌های آموزش عالی قرار داده است. در این راستا به منظور پاسخگویی سریع، مؤسسه تدوین گزارش‌های تخصصی که رویکردی چابک و کوتاه‌مدت است را در کنار انجام طرح‌های پژوهشی به کار گرفته است.

مجموعه حاضر شامل گزارش‌های تخصصی آموزش عالی است و از نیمه دوم سال ۱۳۹۷ برای انتشار و بهره‌برداری ذی‌نفعان آماده شده است. گستره موضوعی این گزارش‌ها طیف وسیعی از چالش‌ها و دغدغه‌های کنونی در حوزه آموزش عالی نظیر: مدیریت و حکمرانی، توسعه کمی و کیفی، برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، منابع مالی و انسانی، بین‌المللی شدن و جذب دانشجویان خارجی، ارزیابی و تضمین کیفیت، مطالعات تطبیقی، تحلیل سیاست‌های آموزش عالی و ... می‌باشد. این گزارش‌ها سعی دارند ضمن تحلیل وضعیت موجود، راهکارهایی مفید و مؤثر در جهت بهبود نظام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی آموزش عالی کشورمان در سطح خرد و کلان ارائه نمایند.

در پایان ضمن دعوت از همه متخصصان و صاحب‌نظران آموزش عالی به مشارکت در این برنامه پژوهشی، خواهشمند است نظرات و نقدهای ارزشمندتان را در خصوص هر یک از گزارش‌ها به این مؤسسه ارسال نمایند.

رضا منیعی

معاون پژوهشی مؤسسه

چکیده

دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی در جهت رفع چالش‌ها و پر کردن شکاف‌های موجود در حوزه آموزشی و به طبع رفع کمبودهای موجود در جوامع انسانی تلاش کرده‌اند که با ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تعریف حوزه‌های مطالعاتی نوین که معمولاً بین رشته‌ای و تلفیقی هستند، پاسخ‌های درخور توجهی برای آنها ارائه کنند. توسعه بیش از پیش مبانی علمی در حوزه‌های مختلف آموزشی مستلزم ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی است. با گذر زمان و تغییر شرایط اجتماعی و انسانی، نیازها و ضروریات زندگی انسانی نیز متحول شده و البته حوزه آموزش یک استثنا نیست. پدیده تغییر و تکامل رشته‌ای امروز به واقعیتی انکارناپذیر تبدیل شده است که با گذشت زمان، ماهیت چندرشته‌ای و بین‌رشته‌ای بودن آن به تدریج نمود بیشتری پیدا کرده است. از این رو، شاهد ایجاد و توسعه رشته‌های جدیدی هستیم که از تلفیق چندین حوزه مطالعاتی مختلف بوجود آمده است. در این گزارش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای به شناسایی حوزه‌های جدید درسی و رشته‌ای در دانشگاه‌های برتر دنیا اقدام شد. در این مطالعه از روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به آمارها و داده‌های در دسترس پیرامون رشته‌های جدید دانشگاهی (در سامان HES وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)، میزان اصلاحات انجام شده و تحولات آنها برای ارزیابی و بررسی وضعیت موجود در حوزه اصلاح، تدوین و رشته‌های منسوخ شده اقدام شد. رشد، تکامل و در نهایت افول رشته‌های دانشگاهی در اثر تغییر و تحولات علمی، تکنولوژیکی، محیطی، زمانی و مکانی و با توجه به نیازها و ضرورت‌های انسانی رخ می‌دهد. در حوزه تدوین، بازنگری و رشته‌های منسوخ شده دانشگاهی آنچه که در دهه‌های اخیر نقش قابل توجهی داشته و بسیاری از تحولات شگرف در این حوزه را تحت‌الشعاع قرار داده است، پیشرفت تکنولوژی و فناوری‌های نوین بوده است. از این رو، همگام با تحولات تکنولوژیکی لزوم تجدید نظر در برنامه‌ها و رشته‌های دانشگاهی و تدوین رشته‌های نوین در راستای اهداف و نیازهای جامعه ضروری است. در نتیجه، با بررسی روند تحولات در زمینه اصلاح و تدوین رشته‌های جدید در کشور در دوره‌های مختلف و با استناد به آیین‌نامه‌های مصوب و بررسی دقیق تعداد رشته‌های جدید تدوین شده

ج شناسایی حوزه‌های جدید درسی و رشته‌ای در دانشگاه‌های برتر دنیا و ...

و بازنگری شده و همچنین رشته‌هایی که در سال‌های اخیر منسوخ و کنار گذاشته شده سعی شد تا تصویری منسجم و فراگیر از وضعیت حال حاضر فرایند اصلاح و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی ارائه شود.

کلمات کلیدی: رشته دانشگاهی جدید، تدوین رشته، اصلاح (بازنگری) رشته، آموزش عالی ایران،

مقدمه

دانشگاه نهاد اجتماعی و فرهنگی از نوع دانشی است. فلسفه وجودی دانشگاه، تولید خیر عمومی و رفاه اجتماعی از طریق علم‌ورزی، علم‌آموزی و دانش‌پژوهی است، این را از تامل در تاریخیت دانشگاه نیز در می‌یابیم. اگر دانشگاه در منطق دولت یا منطق اقتصاد، در منطق ثروت و منفعت ادغام شود، هویت اصیل فرهنگی – اجتماعی از او سلب می‌شود. یعنی سرشت ساختی – کارکردی و تاریخی خود را از دست می‌دهد (فراستخواه، ۱۳۹۶: ۱۸۳). دانشگاه و مراکز آموزش عالی هرگز مراکز تهی از ارزش نبوده و نیستند، آنها پیوسته سیاست‌ها و خط‌مشی‌های خود را جهت بازتاب آنچه که در جهان پیرامون آنها در حال وقوع است و در جهت ترویج پویایی‌های قدرت حاکم تغییر داده‌اند. آموزش عالی بازتاب دهه‌ها سیاست‌گذاری دولت‌ها و برآیند منافع و اولویت‌های افراد و گروه‌های ذی‌نفع است. موسسات آموزش عالی نیز به نوبه خود، بر اساس منافع رهبران و کنشگران متعددی که دور هم جمع شده و سیاست‌ها و امور دانشگاه‌ها را تنظیم کرده‌اند، سازماندهی شده است. در مجموع، این نیروها و گروه‌ها تعیین می‌کنند که دانشجویان چگونه باید چگونگی و شرایط آموزش عالی را تجربه کنند. عبارت آموزش عالی جهان معاصر بازتاب دهنده مفروضاتی هر می شکل است که فرآیندهای تصمیم‌گیری را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. همچنین، تنش‌های همیشگی وجود دارد که در بدنه تفکر موجود در آموزش عالی رسوخ کرده است. برای نمونه، همیشه یک نبرد بی‌پایان بین کسانی که معتقد هستند که این وظیفه موسسات آموزش عالی است تا مهارت‌های شغلی لازم را جهت تامین نیازهای اقتصادی کشور تامین کنند و کسانی که باور دارند که اتخاذ یک رویکرد فنی کاملاً اشتباه است و باید موسسات آموزش عالی بر روی توسعه ظرفیت‌های فکری و ذهنی دانشجویان تمرکز کنند، وجود دارد. یکی دیگر از حوزه‌های مورد اختلاف مربوط می‌شود به توسعه مهارت‌های ویژه در مقابل مهارت‌های عمومی. این قبیل مباحث جزئی از مسائل رایج در محیط آموزش عالی است و از بسیاری جهات میزان مشارکت آن را تقویت می‌کند (Richardson, 2016). بنابراین، آموزش عالی، دانشگاه‌ها و نهادهای وابسته به آنها با اتخاذ سازوکارهای مختلف در جهت هدایت آموزشی و تحصیلی

دانشجویان به عنوان یکی از دو کنشگر اصلی این حوزه گام بر می‌دارند. یکی از اهرم‌ها یا ابزارهای این کار رشته‌های دانشگاهی است. رشته‌های علمی و دانشگاهی در بردارنده دانش تخصصی و ژرف در حوزه‌های مختلف هستند که متشکل از مجموعه مطالعات میان رشته‌ای هستند. درک پیشینه رشته‌ها در شناخت رشته‌های جدید بسیار حائز اهمیت است. برای مثال، به منظور کسب دانش درباره داروها بسیار ضروری است پیرامون گیاهان دارویی و موارد استفاده آنها در گذشته بیندیشیم و روند تحول آن را تا به امروز را مورد بررسی قرار دهیم. در جریان این اندیشه و تامل مشخص خواهد شد که در چه زمینه‌هایی، مطالعاتی انجام شده و یا چه زمینه‌هایی مورد غفلت قرار گرفته است. بنابراین، با توجه به سیر تحولات و روند آنها شاهد تغییر در رشته‌ها و ایجاد رشته‌های علمی جدید هستیم. محافل علمی و دانشگاه‌ها به طور مرتب و مستمر و بنا بر نیازهای روز جامعه و موارد ضروری علمی برای دانشجویان در حال تغییر و تحول است. رشته‌های تحصیلی و مفهوم رشته علمی به معنای امروزی آن محصول تحولات اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم است. در این دوره شاهد شکل‌گیری مقوله‌های مختلف دانش هستیم. علوم اجتماعی شامل رشته‌های انسان‌شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی در همین دوران شکل گرفتند. به زودی زیرشاخه‌های این رشته‌ها نیز شکل گرفتند. این رشته‌ها شرایط نوین اجتماعی را با رویکردها و نگرش‌های متمایز و تجربی مورد توجه قرار دادند و به بررسی چالش‌های نوین اجتماعی پرداختند که پیامد رشد شتابان صنعتی و شهری شدن بود (Cohen & Lloyd, 2014).

امروزه فناوری به تمام جوانب زندگی نفوذ کرده و ابعاد مختلف آن را تحت‌الشعاع قرار داده، به نیروی پیشران اقتصاد مبدل شده و نقش قابل انکاری در گسترش حوزه آموزش عالی داشته است. بسیاری از رشته‌های علمی که وجود دارند و بسیاری دیگر که در آینده ایجاد خواهند شد به کمک فناوری و برای آموزش فناوری خواهند بود. برای مثال، فناوری‌های نوین پزشکی دانشجویان این رشته را قادر ساخته تا آناتومی و جزئیات بدن انسان را به گونه‌ای مشاهده، بررسی و تفسیر و تشریح کنند که تا قبل از آن قابل تصور نبود. تحولات مربوط به آموزش از

قرن‌های گذشته تا به امروز به دانشجویان این فرصت را داده تا بتوانند با مشاهده گذشته و با توجه به آن فرآیند یادگیری امروز و فردای خود را بیش از پیش غنا ببخشند. منشاء پیدایش رشته‌ها به ویژه در حوزه علوم انسانی و هنر به قرون هفده، هیجده و نوزده میلادی باز می‌گردد، اما جنبه متمایز بودن رشته‌ها بیشتر در قرن بیستم مطرح شد، به گونه‌ای که گسترده بودن دامنه آنها و اینکه به سمت و سوی چند رشته‌ای بودن و اتخاذ رویکردهایی از این قبیل سیر کرده است. اتخاذ این رویکرد چندگانه دانشجویان را قادر ساخته تا در زمینه‌های مختلف علمی به طور همزمان شناخت پیدا کنند و راه‌حل‌های متمایزی برای حل و فصل چالش‌های پیچیده و چند وجهی امروز بشر و جهان ارائه کنند (Kirkwood and Price, 2014).

دانشگاه‌ها نقش بسیار مهم و حیاتی در پیشرفت و توسعه جوامع دارند. دانشگاه‌های بسیاری از کشورهای جهان از جمله ایران، به سبب اقتباس از الگوهای دانشگاه‌های غربی، کمتر توانسته است ارتباط تعاملی مناسبی با شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایجاد نماید. زمانی که الگوی توسعه دانشگاه، ریشه در شناخت دانشگاه و محیط آن نداشته باشد آن را از مسائل واقعی دور می‌سازد و بجای آثار مثبت، آثار منفی بر جای می‌گذارد (مهدی و شفیعی، ۱۳۹۶: ۵). یکی از راهکارهای مناسب برای کاهش این اثرات منفی و ایجاد انطباق و سازگاری هر چه بیشتر بین واحدهای دانشگاهی و جامعه در کلیت آن تدوین، بازنگری و در صورت نیاز منسوخ شدن رشته‌های دانشگاهی است. طراحی یک فرآیند مستمر، دقیق و متناسب با نیازهای روز جامعه و با توجه به معیارها و ارزش‌های بومی و محلی در تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی می‌تواند بسیار اثرگذار باشد.

افزون بر مباحث مربوط به رشته‌های تحصیلی جدید، بازنگری آنها، یکی از مباحث کلیدی است که در بیشتر موسسات آموزش عالی و دانشگاه‌ها مطرح است. در واقع، بازنگری، تدوین و طراحی واحدهای جدید درسی در سال‌های اخیر، علاوه بر دانشگاه‌های بزرگ و مطرح جهان، در دانشگاه‌های ایران نیز تا حدودی بدان توجه شده است. در این مطالعه تلاش شده است علاوه بر مبحث طراحی و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی، به صورت مختصر، به مبحث طراحی، تدوین و بازنگری واحدهای درسی در سطح دانشگاه‌ها نیز پرداخته شود.

بیان مساله و ضرورت مطالعه

بسیاری از متخصصان حوزه آموزش و پژوهش اذعان دارند که ارائه یک تعریف جامع و دقیق از واژه رشته و رشته تحصیلی بسیار دشوار است. دامنه و تنوع رشته‌های دانشگاهی به قدری گسترده است که امکان جمع و ارائه یک تعریف واحد که پوشش دهنده تمام مشخصه‌ها و ویژگی‌های آنها باشد تقریباً اگر غیرممکن نباشد، بسیار سخت خواهد بود. اصطلاح «رشته» از واژه لاتین دیسپیلوس^۱ اخذ شده است که به معنای دانش‌آموز^۲ و اصطلاح دیسپلینا^۳ که به معنای تدریس است. در تعریف لغوی در فرهنگ لغت دامنه گسترده‌ایی از معانی مختلف از آموزش تا ارسال^۴ و قدرت کنترل و خود کنترلی رفتار^۵ برای آن ارائه شده است. به لحاظ فعلی (دستور زبان)، رشته به معنای آموزش فرد برای دنبال کردن مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های سخت‌گیرانه^۶ است و در عین حال در بردارنده اعمال زور و تنبیه در جلب فرمانبرداری نیز است. بنابراین، می‌توان رشته آکادمیک را به عنوان یک آموزش علمی دشوار و ویژه دانست که دانشجویان را بر اساس چارچوب‌های خاص تعریف شده‌ایی که برای آنها مفید خواهد بود، آموزش می‌دهد. همچنین رشته به معنای اتخاذ سیاست‌های خاص رفتاری یا شیوه‌هایی از اندیشیدن است و افرادی که از حوزه تخصصی (رشته‌ایی) خود منحرف شده یا فاصله می‌گیرند را دوباره به مسیر درست رهنمود می‌کند. در نتیجه، نوعی بُعد اخلاقی مهم برای رشته تعریف شده است که مشخص‌کننده نوع رفتار و طرز تفکر فردی است. میشل فوکو^۷ (۱۹۹۱) رشته را به عنوان یک نیرو و عمل سیاسی قهری تفسیر می‌کند که به دنبال پرورش و تربیت افکار و بدن‌های فرمانبردار است (Krishna, 2009).

1 discipulus

2 Pupil

3 Disciplina

4 Submission

5 an authority to the control and self-control of behaviour

6 a rigorous set of instructions

7 Michel Foucault

ما در محیطی زندگی می‌کنیم که به صورت مداوم در معرض تغییر، نوآوری و ابداع است. پیش‌بینی می‌شود که ۷۰٪ از مشاغل که در سال ۲۰۲۰ و بعد از آن ایجاد خواهند شد، هنوز بوجود نیامده باشند (Fullan, 2006). مربیان و موسسات آموزشی که امر خطیر یادگیری و آموزش دانش‌آموزان و دانشجویان را بر عهده دارند باید خود را برای تغییر و تحولات بزرگ که همین امروز نیز در حال وقوع هستند آماده کنند. پس لازمه آن فراهم کردن زمینه‌ها و امکانات لازم برای تغییر، تحول و نوآوری است. تغییر آموزشی یک اصطلاح بسیار گسترده است که به هر دو چشم‌انداز تغییر (change) در قالب آموزش و تلاش‌های اصلاحی (Reform) در درون آموزش اشاره دارد. همچنین، می‌توان تلاش‌های انجام شده برای ایجاد انطباق با ایده‌های نو و تامین نیازهای جدید را به عنوان تغییر آموزشی تعریف کرد (Fullan, 2001). یکی از علل ایجاد و تمایل به تغییر، ظهور چالش‌های جدید، حوزه‌های جدید و در نتیجه افق‌های جدید در آموزش است. هدف از ایجاد تغییر و انجام اصلاح آموزشی، بهبود وضعیت آموزشی فراگیران و کاهش شکاف‌های موجود در حوزه یادگیری، آموزش، یادگیری مادام‌العمر، و جنبه‌های کیفی و کمی فرآیند است. در حقیقت، در وهله‌ی اول ارتقا کیفی و کمی آموزش و یادگیری فراگیران است که البته این امر خود را در حوزه‌های استاندارد و ارزشیابی نشان داده و در نهایت به حوزه حیات و زندگی اجتماعی و آنچه که "فرآیند یادگیری مادام‌العمر^۱ نامیده می‌شود" منتقل می‌شود. همان طور که در حوزه صنایعی از قبیل صنعت خودرو و سیستم‌های کامپیوتری و گوشی‌های تلفن همراه شاهد تغییر و تحولات عظیم فناوری هستیم و به مرور زمان این سیستم‌ها توسعه پیدا می‌کنند و به روز می‌شوند، تصور این چنین تحولاتی در حوزه آموزش و آموزش عالی و در نتیجه ایجاد رشته‌ها و زمینه‌های مطالعاتی نوین اجتناب‌ناپذیر است. سهم پیشرفت تکنولوژیکی در حوزه آموزش در سال‌های اخیر خود را در قالب کلاس‌های درس مجازی و دوره‌های تحصیلی بر خط موک^۲ نشان داده است. کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی آنلاینی که یک گام بزرگ و مهم اما ناکافی در راستای توسعه آموزش و

1 Life Long Learning

2 massive open online course

پژوهش قلمداد می‌شود. آنچه در اینجا مورد توجه است، ایجاد رشته‌ها و زمینه‌های تحصیلی جدید با توجه به توسعه همه جانبه جوامع و نیازهای نوین انسانی است. در سال‌های اخیر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی در جهت رفع چالش‌ها و پر کردن شکاف‌های موجود در حوزه آموزشی و به طبع رفع کمبودهای موجود در جوامع انسانی تلاش کرده‌اند که با ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تعریف حوزه‌های مطالعاتی نوین که معمولاً بین رشته‌ای و تلفیقی هستند، پاسخ‌های درخور توجهی برای آنها ارائه کنند. توسعه بیش از پیش مبانی علمی در حوزه‌های مختلف آموزشی مستلزم ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی است. تاریخچه طرح ایده رشته تحصیلی به یونان باستان باز می‌گردد (Dirks, 1996) و در طی سالیان متمادی گذشته همانند سایر حوزه‌ها و پدیده‌های انسانی و غیرانسانی که روند تکاملی را طی کرده‌اند، می‌توان مفهوم تکامل را برای رشته‌های دانشگاهی نیز بکار برد. به عبارت دیگر، با گذر زمان و تغییر شرایط اجتماعی و انسانی، نیازها و ضروریات زندگی انسانی نیز متحول شده و البته حوزه آموزش یک استثنا نیست. پدیده تغییر و تکامل رشته‌ای امروز به واقعیتی انکارناپذیر تبدیل شده است که با گذشت زمان ماهیت چندرشته‌ای و بین‌رشته‌ای بودن آن به تدریج نمود بیشتری پیدا کرده است (Cohen and Liroyd, 2014). یکی از دلایلی که برای این تغییر ماهیتی در رشته‌های تحصیلی می‌توان برشمرد، پیچیدگی و چند بعدی شدن پدیده‌ها و مشکلات جامعه بشری است که دیگر با نگاه‌ها و رویکردهای تک بُعدی نمی‌توان جواب‌های قابل قبولی برای حل آنها ارائه کرد. از این رو، شاهد ایجاد و توسعه رشته‌های جدیدی هستیم که از تلفیق چندین حوزه مطالعاتی مختلف بوجود آمده است. واژه میان رشته‌ای^۱ اشاره به حوزه‌های نوین در دانش دارد که بیش از یک زمینه محض دانشی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. روش برخورد میان‌رشته‌ای فرصت عبور از مرزهای سنتی رشته‌های گوناگون دانش را با هدف رسیدن به نتیجه مطلوب در یک رشته فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر، یک حوزه میان‌رشته‌ای، عبارتست از «تلفیق دانش، روش و تجارب دو یا چند حوزه علمی و

1 Interdisciplinary

تخصصی برای شناخت و حل یک مسئله پیچیده یا معضل اجتماعی چندوجهی». در یک فعالیت علمی میان‌رشته‌ای، متخصصان دو یا چند رشته و دارای تخصص علمی در ارتباط با شناخت، حل، یا تحلیل یک پدیده، موضوع یا مسئله معمولاً پیچیده و واقعی با یکدیگر تعامل و همکاری علمی می‌کنند؛ بنابراین، فعالیت علمی میان‌رشته‌ای زمانی معنا پیدا می‌کند که شناخت و فهم علمی و دقیق پدیده یا مسئله‌ای پیچیده یا ناشناخته که از ظرفیت و دانش یک رشته یا تخصص خارج است، هدف باشد (خورسندی طاسکوه، ۱۳۸۸: ۵۹). به پدیده میان‌رشته‌ای، میان‌رشته‌گی نیز گفته می‌شود. تولید و تولد علوم میان‌رشته‌ای با تعامل علم ساختی در هم عجین و یکی موجب دیگری است. مثلاً شیمی و زیست‌شناسی، بیوشیمی را موجب شده‌اند. علم دانش‌سرایی همواره یک نهاد و یک پدیده اجتماعی هم هست. تحولات معرفتی همه می‌توانند معلول تعامل علم ساختی باشد. دانش‌های میان‌رشته‌ای به تناسب نیازهای جدید و تخصص‌های نوظهور، از مرزهای سنتی میان رشته‌های دانشگاهی یا مکاتب فکری گذر می‌کنند. از این رو، علومی را که با تلفیق چند علم گوناگون ایجاد می‌شوند را دانش‌های میان‌رشته‌ای می‌نامند. مثلاً دانش نانو فناوری، دانش میان‌رشته‌ای شیمی و فیزیک به شمار می‌رود (رجایی، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

برای مثال، دانشگاه کالیفرنیا چهار رشته جدید را که با چالش‌های دنیای واقعی امروز درگیر است، معرفی کرده که به طیف وسیعی از موضوعات از قبیل تغییرات اقلیمی و توسعه پایدار می‌پردازد. روانشناسی کسب و کار، علوم داده‌ها، علوم اقیانوسی و جوی، و توسعه به عنوان رشته‌های جدید در پاسخ به تقاضای‌های محتمل در آینده، روند کاری و بازخورد فارغ التحصیلان ایجاد شده است. تمام این رشته‌ها از ماهیت بین رشته‌ایی برخوردار هستند که دانشجویان را با تخصص‌ها و مهارت‌های آموزشی و کاری متنوعی آشنا می‌کند (Kiderra & et al, 2018).

در سال‌های اخیر به تدریج واژه «بین رشته‌ایی» نقل محافل و مناظره‌های آکادمیک شده و بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه آموزش بر ضرورت ترویج رویکرد بین رشته‌ایی به ویژه در حوزه علوم انسانی تأکید کرده‌اند. یکی از

نکات کلیدی که موافقان ترویج حوزه‌های بین رشته‌ای از جمله جویس تایت^۱ و کاترین لیال^۲ (۲۰۰۱) در حمایت از این ایده ابراز می‌کنند، این است که اکثریت رشته‌های دانشگاهی بسیار انحصاری و در محدوده‌های تعیین شده خاصی تعریف شده‌اند که امکان بررسی و ژرف‌نگری در تحلیل و شناخت پدیده‌ها و پیوندهای آنها با یکدیگر را سخت می‌کند.

پرسش‌های پژوهش

۱. مهمترین عناصر شکل دهنده یک رشته علمی / دانشگاهی چیست؟
۲. مهمترین تحولات در حوزه شناسایی رشته‌های جدید دانشگاهی در دنیا چگونه است؟
۳. وضعیت تدوین و بازنگری رشته‌های تحصیلی در ایران به چه صورت است؟
۴. مهمترین عوامل و چالش‌های پیش‌روی فرآیند تدوین و بازنگری در دانشگاه‌های ایران چیست؟

روش شناسی

۱. در مرحله اول این بررسی، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای به شناسایی حوزه‌های جدید درسی و رشته‌ای در دانشگاه‌های برتر دنیا اقدام شد.
۲. در این مطالعه همچنین از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شد. از روش‌های آمار توصیفی برای تعیین فراوانی و از جدول‌های دوطرفه، چند طرفه و برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون‌های استقلال بهره گرفته شد. محاسبات به کمک نرم افزار SPSS ورژن ۲۳ انجام شد. در ادامه روش تحلیل و کاربرد آن بیان شده است.
- روش تحقیق توصیفی - تحلیلی برعکس تحقیقات تاریخی در مورد زمان حال به بررسی می‌پردازد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی به توصیف و تفسیر شرایط و روابط موجود می‌پردازد. در تحقیقات توصیفی محقق به دنبال چگونگی موضوع

1 Joyce Tait

2 Catherine Lyall

است و می‌خواهد بداند پدیده، متغیر، شیء یا مطلب چگونه است. به عبارت دیگر، این مطالعه وضع موجود را بررسی می‌کند و به توصیف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی آن می‌پردازد و ویژگی‌ها و صفات آن را و در صورت لزوم ارتباط بین متغیرها را بررسی می‌نماید. از روش توصیفی - تحلیلی برای تحلیل و بررسی علل و ضرورت‌های تدوین و طراحی رشته‌های جدید دانشگاهی بهره گرفته شده است. ابتدا، پیشینه و شرح مختصری از تحولات مربوط به تدوین، طراحی و بازنگری رشته‌های دانشگاهی ارائه شده است. در ادامه، برخی نظریه‌ها و الگوهای رایج در حوزه تدوین و طراحی رشته‌های جدید دانشگاهی به تفصیل آورده شده است و در نهایت با استفاده از داده‌ها و آمارهای موجود در زمینه وضعیت طراحی، تدوین و بازنگری رشته‌های مختلف در حوزه‌های مختلف در دانشگاه‌های ایران، یک چشم‌انداز کلی از وضعیت رشته‌های جدید دانشگاهی در دانشگاه‌های ایران ارائه شده است.

یافته‌ها

عبارت رشته علمی یا دانشگاهی را می‌توان به عنوان مطالعات آکادمیک تعریف کرد که بر روی یک نوع محدودیت مشخص و خود خواسته در حوزه دانش متمرکز است. ایده رشته‌های علمی هم یک ایده‌ی کهنه و هم نو است. دیرکس^۱ (۱۹۹۹) منشاء پیدایش رشته‌های علمی را در یونان باستان و حدود سال ۵۰۰ قبل از میلاد می‌داند، اما تاکید می‌کند که رشته‌های علمی برای اولین بار در ایالات متحده حدوداً در سال ۱۸۲۵ بود. استیچوه^۲ (۲۰۰۱) رشته‌های علمی را یک پدیده نسبتاً جدید می‌بیند و بیان می‌کند که رشته علمی به عنوان واحد اصلی تمایزدهنده درونی علم محصول جامعه قرن نوزدهم بود. رشته‌های مختلف علمی (دانشگاهی) حداقل به سه صورت از یکدیگر تمیز داده می‌شوند: حوزه مطالعاتی که به آن تعلق

1 Dirks

2 Stichweh

دارند و مورد کنکاش قرار می‌دهند (کانتکس یا زمینه)، روش‌های پژوهشی و علمی مربوط به آن رشته و به لحاظ معرفت‌شناسی رشته^۱ (Cohen & Liloyd, 2014). اصطلاح «رشته آکادمیک»^۲ در بردارنده بسیاری از عناصر و مشخصه‌های رشته است که تا کنون مورد بحث قرار گرفته؛ در عین حال رشته آکادمیک به اصطلاحی فنی برای سازمان‌ها و نهادهای آموزشی و یک محصول نظام‌مند دانش نوین مبدل شده است. رشته‌ها اغلب با موضوعات مربوط به تدریس شناسایی می‌شوند اما روشن است که نمی‌توان هر موضوعی را که در دانشگاه‌ها تدریس می‌شود یک رشته قلمداد کرد. برای آنکه بتوان یک رشته دانشگاهی را واقعا رشته نامید چیزی‌های بیشتری از شاخصه موضوعی و تدریس در محیط دانشگاهی لازم دارد. در واقع، شاخصه‌ها و ویژگی‌های متعددی برای سنجش این امر که یک موضوع خاص را می‌توان در حقیقت به عنوان یک رشته در نظر گرفت. برخی از ویژگی‌های مهم و عمومی یک رشته دانشگاهی به شرح زیر است:

۱. رشته‌ها دارای یک موضوع خاص پژوهشی تعریف شده هستند (برای مثال، قانون، جامعه، و سیاست).
۲. رشته‌ها دارای یک بدنه دانش تخصصی انباشته^۳ هستند که به حوزه موضوعی پژوهش مربوط است و تنها مختص آنهاست و به سایر رشته‌ها مربوط نمی‌شود.
۳. رشته‌ها دارای بنیان‌های نظری و مفهومی هستند که می‌تواند دانش تخصصی انباشته شده را به صورت موثر سازماندهی و سامان‌دهی کند.
۴. رشته‌ها دارای یک دامنه لغتی و اصطلاحی ویژه خودشان (ترمنولوژی^۴) هستند که با اهداف و حوزه‌های موضوعی آن کاملاً همخوانی دارد.
۵. رشته‌ها روش‌های پژوهشی ویژه‌ای را با توجه به نیازها و ضرورت‌های خاص پژوهشی خود دارا هستند

1 Epistemology

2 academic discipline

3 body of accumulated specialist knowledge

4 Terminology

۶. در آخر از همه البته مهم تر از همه، رشته‌ها باید برخی از نشانه‌های نهادی^۱ را در قالب موضوعاتی که در دانشگاه‌ها یا دانشکده‌ها تدریس می‌شود - دانشکده‌ها و انجمن‌های حرفه‌ای مرتبط با آنها را داشته باشند. تنها از طریق نهادینه‌سازی است که رشته‌های دانشگاهی می‌توانند خود را در قالب یک نسل به نسل دیگر به کمک آماده‌سازی آموزشی ویژه بازتولید کنند (Krishna, 2009).

بنابراین، یک رشته جدید دانشگاهی از طریق ایجاد یک کُرسی حرفه‌ای مختص آن در یک دانشگاه می‌تواند ایجاد شود. البته باید اشاره کرد که لزوماً نباید تمام رشته‌ها هر شش ویژگی مورد اشاره را داشته باشند تا بتوان آنها را رشته نامید. برای مثال، رشته ادبیات انگلیسی با وجود اینکه دارای یک پارادایم واحد، یا روش و یک حوزه موضوعی پایدار پژوهشی به طور همزمان نیست، اما کماکان یک رشته دانشگاهی و علمی محسوب می‌شود (Eagleton, 1983). در مجموع می‌توان گفت که هر رشته دانشگاهی در صورتی که بتواند هر تعداد از ویژگی‌های شش‌گانه مورد اشاره بیشتر داشته باشد شانس آن در تثبیت موقعیت و بازتولید دانش به عنوان یک رشته علمی موفق‌تر خواهد بود. اگر برای یک رشته عنوان «مطالعات»^۲ استفاده شود این بدان معناست که این حوزه موضوعی جدیدتر است (ریشه وجودی آن به بعد از جنگ دوم جهانی باز می‌گردد) و در نتیجه به احتمال زیاد یک یا برخی از ویژگی‌های شش‌گانه مورد اشاره را نخواهد داشت. این رشته‌های مطالعاتی می‌توانند کماکان در قالب حوزه مطالعاتی و نه رشته به حیات خود ادامه دهند برای مثال می‌توان به حوزه مطالعات زنان^۳ در دهه ۱۹۷۰ اشاره داشت یا اینکه وارد فرآیند نهادینه شدن و طی فرآیند رشته‌ای شدن پیشرفت نماید. همچنین، برای نمونه زمزمه‌های شکل‌گیری قلمرو برنامه‌ریزی درسی و تاریخ آموزش برنامه‌ریزی درسی در جهان، به عنوان یک رشته مطالعاتی، به سختی به یک قرن می‌رسد. اما زمینه‌های آن در قرن نوزدهم شکل گرفت. در سال ۱۸۶۰ هربرت اسپنسر^۴ مقاله

1 institutional manifestation

2 Studies

3 Women's studies

4 Herbert Spencer

ای با عنوان «چه دانشی ارزشمندتر است؟» نوشت که در عصری نو حکایت از نیازی بزرگ داشت؛ ظهور عصر انفجار اطلاعات و ضرورتی با عنوان انتخاب دانش ارزشمند. همزمان با توسعه فزاینده دانش در قرنهای هفدهم و هیجدهم میلادی، در رشته‌های مختلف شاخه‌ها و گرایش‌های بی‌شماری مانند زیست‌شناسی، زمین‌شناسی، فیزیک، مکانیک، جغرافیا، روانشناسی و صدها رشته مطالعاتی پدیدار شده بودند که ساختار و محتوای قابل آموزش در مدارس و دانشگاه‌های دنیای پیشامدرن را دچار چالش ساختند (قادری، ۱۳۹۳).

رشته‌های جدید دانشگاهی به مثابه جنبش اجتماعی مقبولیت‌محور

شکل‌گیری یک رشته دانشگاهی در واقع یک جنبش اجتماعی موفق است که به دنبال کسب پذیرش و مقبولیت می‌باشد و دارای سه عنصر حیاتی است:

۱. تمایز^۱ یا متفاوت سازی
۲. تدارکات^۲ (تدارک منابع و امکانات)
۳. ایجاد مشروعیت^۳.

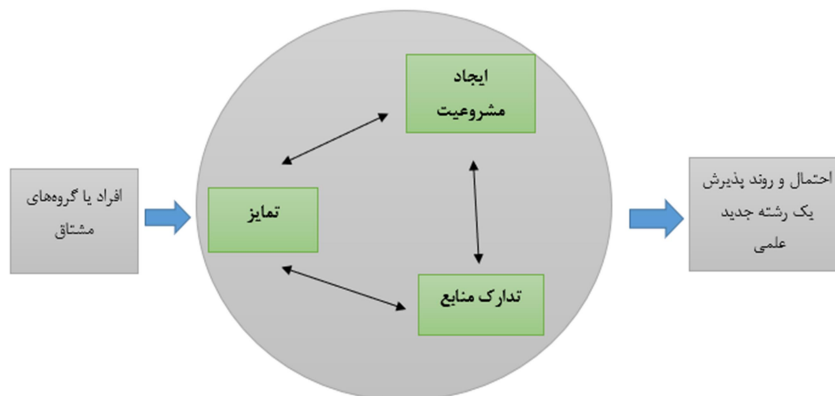
نخست، برای اینکه یک رشته جدید دانشگاهی به وجود بیاید، لازم است که خود را از سایر رشته‌ها و حوزه‌های دانشگاهی متمایز کند. این ادعا را مطرح کند که طیف گسترده‌ای از مسائل و مشکلات را با توجه به حوزه‌ها و رشته‌های موجود نمی‌توان حل و فصل کرد اما از انکار آنها پرهیزد نماید. دوم آنکه، وجود تدارک منابع، اقدام همه‌جانبه و ساختارهای سیاسی مورد نیاز، وجود منافع مشترک و زیربنای اجتماعی که در اینجا بسیار حائز اهمیت هستند را مهیا کند. سوم اینکه، افراد یا گروه‌هایی که به دنبال ایجاد رشته دانشگاهی جدید هستند باید تمام تلاش خود را انجام دهند تا مشروعیت ایجاد آن را به کمک ترویج فکری در میان آکادمیسین‌ها بالا ببرند و در عین حال به اصول، هنجارها، شیوه‌ها و استانداردهای لازم برای ایجاد یک رشته دانشگاهی متعهد باشند. هر چند در اینجا بر روی این

1 Differentiation

2 Mobilization

3 Legitimacy building.

سه مرحله تاکید شده است اما لزوماً ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی، از این الگو پیروی نمی‌کنند. در طی فرآیند تمایز قائل شدن، تدارک منابع و ایجاد زمینه‌هایی جهت مشروعیت بخشیدن به یک رشته جدید دانشگاهی، ممکن است که این فرآیند سه‌گانه نه فقط یکبار بلکه چندین بار به صورت رفت و برگشت تکرار شود تا در نهایت به شکل‌گیری و ایجاد رشته جدید منجر شود (شکل شماره یک).

شکل ۱: روند پذیرش و ایجاد یک رشته علمی جدید بر اساس الگوی جنبش اجتماعی

مقبولیت محور

منبع: Hambrick & Chen (2008)

پیرامون وجه تمایز رشته‌های جدید، گروه‌ها و جماعت‌های علمی که به دنبال ایجاد یک رشته جدید علمی هستند معمولاً به دلیل ضعف‌های اولیه به دنبال جذب کمک و کسب منابع لازم به هر طریق ممکن است. بنابراین، به شدت نیاز است که تمایز خود از سایر حوزه‌ها و ارزشمندی علمی خود را به اثبات برسانند. در نتیجه باید دستورکار خود را به نحوی چارچوب‌بندی کند که پیشرفت علم و دانش و کلیت جامعه با وجود آن تسریع خواهد شد. طرح ایده‌ایی که تصویری بهتر از جهان با توجه به ایجاد رشته جدید ارائه می‌کند و وجه تمایز آن است بسیار حائز اهمیت

است. برای مثال، رشته زیست‌شناسی مولکولی^۱ که خود را به عنوان رشته‌ای که کلید اسرار حیات انسانی و نباتی محسوب می‌شود یا روانشناسی صنعتی^۲ که خودشناسی علم حیات روانی (ذهنی) محسوب می‌شود و از ترکیب روانشناسی "مهندسی انسانی"^۳ و ایده‌آل مدیریت علمی "انقلاب روانی"^۴ ایجاد شده است. از منظر تدارک منابع، نظریه جنبش اجتماعی توسط تیلی^۵ (۱۹۸۷) در توجیه ناکافی بودن انتظارات موجود برای ایجاد حرکت‌ها یا اقدام‌های جمعی در جامعه برای تحقق یک هدف خاص مطرح شد. تا قبل از طرح این نظریه، الگوهای پیشین بر روی نقش انگیزه‌ها و رهبری کاریزماتیک برای پیشبرد مطالبات اجتماعی - سیاسی در چارچوب اقدامات جمعی تاکید می‌کردند اما نظریه جنبش اجتماعی لازمه موفقیت این اقدام‌ها را دسترسی به منابع کافی و سازماندهی موثر در کنار عوامل پیشین می‌داند. بنابراین، نظریه جنبش اجتماعی را می‌توان نمونه‌ای مناسب برای طرح الگویی از ابتکارات جمعی دانست که به دنبال ایجاد فضا در جامعه و ساختار آن از طریق جذب منابع است که مجامع علمی و دانشگاهی را نیز در بر می‌گیرد.

تدارک منابع یک عنصر کلیدی در تشخیص میزان سرعت و موفقیت یک جنبش اجتماعی است. سه مولفه در تعیین میزان تاثیر عامل تدارک منابع شامل: ساختار سیاسی و فرصت‌های موجود^۶، منافع مشترک^۷ و زیرساخت‌های اجتماعی^۸ است. امکان موفقیت جنبش‌های اجتماعی در جوامعی که شرایط، ساختار و فرصت‌های سیاسی در آنها مهیا است و رویکردهای منعطفی در پیش می‌گیرند، بسیار بیشتر است. برای نمونه، استفاده از آزمایش‌ها و تست‌های روانی در خلال جنگ جهانی اول توسط ارتش ایالات متحده زمینه‌های لازم برای ایجاد رشته روانشناسی صنعتی را مهیا کرد. مولفه‌ی منافع مشترک که معرف هویت گروهی و تحکیم‌بخش انسجام

1 Molecular biology

2 industrial psychology

3 Human Engineering"

4 Mental Revolution"

5 Tilly

6 political opportunity structure

7 shared interests

8 social infrastructure

اعضا و تلاش‌های آن است می‌تواند سیاسی، اقتصادی یا علمی باشد و می‌تواند منتج از دغدغه‌های فردی و کاری اعضای آن باشد. به منظور افزایش میزان تاثیرگذاری آن لازم است که منافع مشترک تا جای ممکن به لحاظ عددی محدود باشد و به طور مشخص بیان شده باشند. برای نمونه، در مورد رشته هوش مصنوعی، تعداد کمی از اعضای موسس گروه کوچکی از دانشجویان را در چند دانشگاه‌ها (استنفورد^۱، آم‌آی‌تی^۲، و کارنیج^۳) در اواخر دهه ۱۹۵۰ مورد پوشش قرار دادند و همه آنها کاملاً به این امر واقف بودند که رشته جدید چیست. زیرساخت اجتماعی به توانایی یک گروه برای تدارک در راستای نیل به یک هدف با اتکا به بخش قابل توجهی از پیوندهای اجتماعی موجود در میان حامیان خود اطلاق می‌شود. وجود سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی نقش کاتالیزرگری^۴ در این روند خواهند داشت. بدین صورت که با کاهش هزینه‌های لازم برای سازماندهی، کمک به اعضا برای عضوگیری و فراهم کردن شبکه لازم و تقویت زیرمجموعه‌ها نقش قابل ملاحظه‌ای در تسریع این روند خواهد داشت. مشروعیت‌سازی، بنیان ایجاد یک رشته جدید علمی لازم است که به خوبی این پیام را منتقل کنند که اهداف و نیت آنها کاملاً مشروع است و به افراد و گروه‌های مخاطب این اطمینان را بدهند که آنها توانایی و شایستگی لازم برای هدایت این موضوع را دارند. فرآیند مشروعیت‌سازی در پذیرش و موفقیت جنبش‌های اجتماعی بسیار حیاتی است چون بنیان رشته جدید درصدد ورود به حوزه دانشگاه هستند و از این رو تعامل جدی و سازنده سایر گروه‌ها رشته‌های علمی با آنها در مقبولیت و موفقیت آنها بسیار حائز اهمیت است. فرآیند مشروعیت‌بخشی به دو صورت انجام می‌گیرد: تشویق^۵، ترغیب^۶ و تقلید^۷. مرتون^۷ (۱۹۷۳) بر اهمیت مشروعیت‌بخشی به صورت ترغیب و تشویق تاکید می‌کند و اشاره می‌کند که یک رشته جدید می‌تواند جایگاه خود را با توجه به نحوه

1 Stanford

2 MIT

3 Carnegie

4 Catalyst

5 Persuasion

6 Emulation

7 Merton

معرفی خود در قالب استدلال‌ها و شواهد محکم و میزان مشارکت و کمک متمایز آن به حوزه دانش یا جامعه بروز دهد. از سوی دیگر، یک رشته جدید علمی می‌تواند با تقلید از سایر رشته‌های تثبیت شده علمی مانند اتخاذ رویه‌های پارادایمی و روش‌شناسی آنها برای خود مشروعیت علمی کسب کند. برای مثال رشته هوش مصنوعی^۱ مشروعیت اولیه‌ی خود را از رشته نوروساینس^۲ و روش‌ها و ساختار آن نه از رشته روانشناسی، کسب کرد.

چگونگی به وجود آمدن رشته‌های جدید دانشگاهی

رشته‌های علمی و دانشگاهی به طور تصادفی ایجاد نمی‌شوند و توسعه پیدا نمی‌کنند. پژوهشگران در مورد اینکه چه موضوعی نیازمند مطالعه و بررسی است تصمیم‌گیری می‌کنند. موسسات آموزش عالی و دانشگاه‌ها در مورد تخصیص منابع مالی و انسانی در حوزه پژوهش و مطالعه دغدغه‌های خاصی دارند. همکاری‌ها، مشارکت و شبکه گسترده‌ای از عوامل مختلف لازم است تا زمینه‌های لازم برای ایجاد یک رشته جدید مهیا شود و در نتیجه تا زمانی که مشکلات موجود مرتفع نشود، در نهایت رشته جدید پا به عرصه وجود نمی‌گذارد. طرح این پرسش که رشته‌های جدید دانشگاهی چگونه ایجاد می‌شوند و زمینه‌های شکل‌گیری آن چگونه است؟ فرضیه‌های زیادی را مطرح کرده است. تحلیل‌ها و ارزیابی‌های صورت گرفته در مورد رشته "بازاریابی خدمات"^۳ نشان می‌دهد که نیاز بازار و نقش حوزه صنعت در ایجاد این رشته دانشگاهی بسیار حائز اهمیت بوده است (Berry and Parasuraman, 1993). در مورد رشته بازاریابی خدمات آنچه که در فرآیند شکل‌گیری آن به عنوان یک رشته جدید دانشگاهی مورد تاکید است، بازه زمانی است که سطوح جدیدی از اندیشه، گفتمان و پژوهش بروز می‌کند که موجب ایجاد تحول و دگرگونی در ماهیت صنعت خدمات شده و بر روی بازاریابی خدمات به طور کلی تاکید می‌کند.

1 Artificial intelligence (AI)

2 Neurosciences

3 Services Marketing

در تحلیل و ارزیابی زمینه‌های شکل‌گیری یک رشته جدید (در اینجا رشته بازاریابی خدمات) از یک الگوی خاص پیروی شده است. این الگو که در شکل شماره دو نشان داده شده است، دارای سه مولفه اصلی است. این مولفه‌ها شامل: نیروهای مشارکت‌کننده^۱، نیروهای کنترلی^۲ و رشته بازاریابی خدمات^۳ است. از میان این سه مولفه رشته بازاریابی خدمات دارای سه مرحله یا سطح متوالی است که در ارتباط مستقیم با ایجاد رشته جدید دانشگاهی است. بنابراین، در بررسی توسعه و طراحی بازاریابی خدمات ما بر روی نیروهای بالقوه مشارکت‌کننده و مهارکننده ایجاد، ترویج و بکارگیری دانش متمرکز خواهد بود.

الگوی ایجاد رشته جدید دانشگاهی (در اینجا بازاریابی خدمات) نیروها و مولفه‌های موثر در این فرآیند را در دو مقوله «مولفه‌های تقاضامحور^۴» و «مولفه‌های تولید^۵» دسته‌بندی کرده است. مقصود از مولفه‌های تقاضامحور مولفه‌های بیرونی تاثیرگذار در بازار هستند که نیاز و ضرورت به دانش جدید در حوزه بازاریابی خدمات را ایجاد می‌کند. مولفه‌های تولید به منابع انرژی اطلاق می‌شود که دانش جدید را در واکنش به تقاضای موجود فراهم می‌کند. مولفه‌های تولید شامل موسسات آموزشی نیز می‌شود که به عنوان جوامع تخصصی و منابع تامین‌کننده پژوهش‌های (علمی) زیرساخت‌های اساسی برای ایجاد یک رشته مطالعاتی را فراهم می‌کنند. همچنین، اشخاص از قبیل اساتید دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی و پژوهشگران را نیز شامل می‌شود چون این افراد نیز نقش اساسی در بهره‌وری زیرساخت‌ها در راستای مدیریت و مهندسی رشد زیرشاخه‌های مربوط به رشته‌های ایجاد شده دارند (Berry and Parasuraman, 1993). برخی تحولات مشخص، رویدادها و موارد دیگر محصول تلاقی دو عامل موثر موسسات پژوهشی و اشخاص است که در تکوین و ایجاد رشته‌های جدید بسیار موثر هستند. در اصطلاح به این عوامل «عوامل تسریع‌کننده^۶»

1 Contributing forces

2 inhibiting forces

3 services marketing field

4 Demand factors

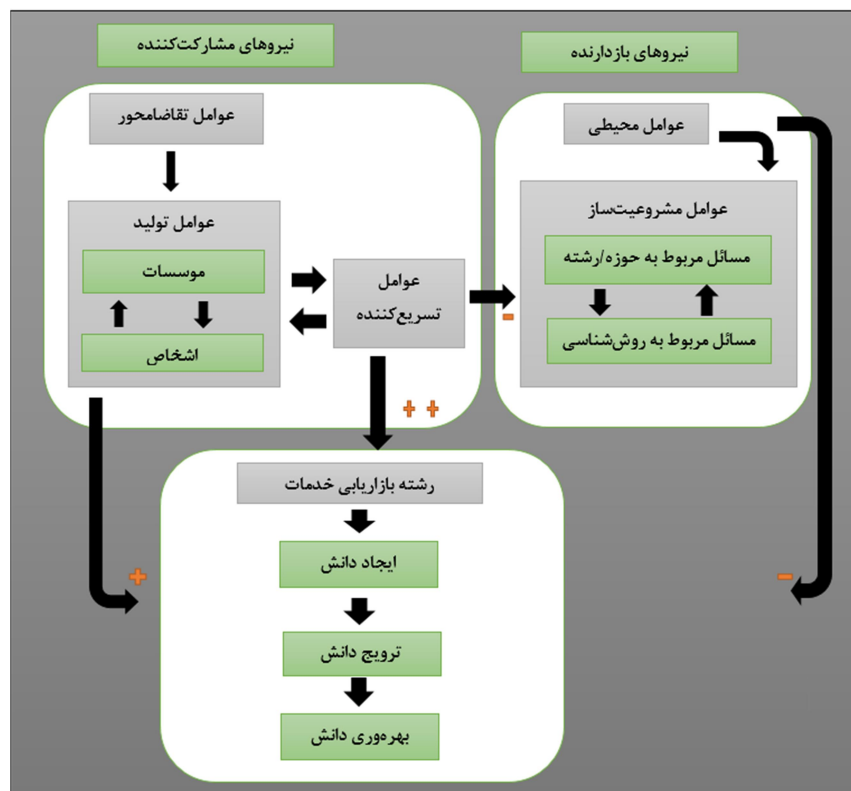
5 production factors

6 acceleration factors

می‌گویند چون تاثیر قابل ملاحظه‌ی چندگانه بر روند ایجاد رشته جدید دارند. همانطور که در الگوی شماره یک نیز مشخص است این عوامل تسريع‌کننده نقش قابل توجهی در روند رشد زیرمجموعه رشته‌ها دارند و در عين حال میزان مشارکت موسسات و اشخاص در اين فرآیند را ارتقا می‌دهند. عوامل تسريع‌کننده همچنین نقش بازدارنده نیروها و موانع موجود در این فرآیند را کاهش می‌دهند. نیروها یا موانع بازدارنده^۱ به عواملی اشاره می‌کنند که در مسیر ایجاد رشته‌های جدید نقش اخلاص‌گری ایفا می‌کنند. برای مثال، یکی از موانع بازدارنده جدی در بسیاری از موارد محدودیت منابع مالی و سازمانی در موسسات آموزش عالی است. یکی دیگر از این موارد «عامل مشروعیت»^۲ است که مربوط به میزان اعتبار علمی می‌شود.

1 Inhibiting forces

2 legitimacy factors

شکل ۲: الگوی نیروهای موثر بر تدوین رشته بازاریابی خدمات

منبع: Berry & Parasuraman 1993

عوامل مشروعیت‌زا شامل پرسش‌هایی است در مورد دامنه^۱ (حوزه / رشته) بازاریابی خدمات (به عنوان مثال، آیا یک رشته بازاریابی خدمات جداگانه نیاز است؟) و روش‌ها^۲ (برای مثال، آیا پژوهش جدید از دقت کافی و لازم برخوردار بوده است؟). تلاقی بین مسائل مربوط به حوزه (رشته) و روش‌ها در الگوی شماره دو حاکی از آن است که هر کدام از آنها می‌تواند تغذیه‌کننده دیگری باشند. برای مثال، پرسش‌هایی در مورد اینکه آیا رشته بازاریابی خدمات یک زیرمجموعه رشته‌ای

1 Domain

2 Methods

مشروع است که ممکن است تا حدودی از طرح پرسش‌های درباره میزان انسجام بنیان روش‌شناختی آن اخذ شده باشد. رشته‌های مختلف علمی (دانشگاهی) دست کم به سه شیوه از یکدیگر تمیز داده می‌شوند: حوزه مطالعاتی که به آن تعلق دارند و مورد کنکاش قرار می‌دهند (کانتکس یا زمینه)، روش‌های پژوهشی و علمی، و به لحاظ معرفت‌شناسی^۱ (Cohen & Liloyd, 2014).

مقایسه و تحلیل زمینه رشته‌های علمی اغلب به کمک سیستم خاصی که توسط بیگلان^۲ (۱۹۷۳) ایجاد شد انجام می‌شود. در این سیستم مقایسه یک رده‌بندی از رشته‌های دانشگاهی با توجه به سه بُعد بر روی سه محور (رشته‌ها سخت در مقابل رشته‌های نرم^۳، رشته‌های محض در برابر رشته‌های کاربردی^۴ و زمینه بنیادین در برابر غیربنیادین^۵) - معرفت‌شناسی، کاربردگرایی، و تمرکز بر زندگی یا مصنوعات زندگی - نمایش داده می‌شود (شکل شماره ۳).

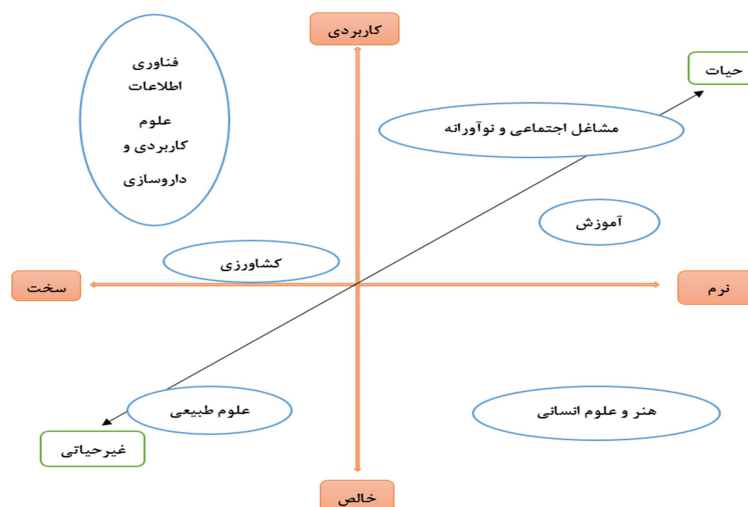
1 Epistemology

2 Biglan

3 hard vs. soft disciplines

4 pure vs. applied disciplines

5 life vs. non-life context

شکل ۳: رشته‌های مختلف بر اساس ابعاد سه گانه بیگلان ۱۹۷۳

منبع: بیگلان، ۱۹۷۳

نظریه تکامل و درک ما از رشته‌های علمی

مقایسه روند تکامل زیستی و تکامل رشته‌ها در درک بهتر ما از فرآیند ایجاد رشته‌های جدید علمی بسیار مفید است. نظریه تکامل مختص بررسی و شناخت تغییرات در موجودات زنده است و این در حالی است که رشته علمی و دانشگاهی فاقد حیات است. با وجود این تمایز آشکار، همانند موجودات زنده، رشته‌های دانشگاهی نیز در گذر زمان دستخوش تغییر می‌شوند. رشته‌های علمی و دانشگاهی نیز به مانند موجودات زنده در تعامل با تغییرات محیطی خود را سازگار کرده و متحول می‌شوند. رشته‌هایی که با تغییرات پیرامون سازگار می‌شوند فرصت رشد و ترقی پیدا می‌کنند و آن دسته از رشته‌هایی که از قافله عقب بمانند تضعیف شده و در نهایت منسوخ می‌شوند و از بین می‌روند. یکی دیگر از مشخصه‌های تکامل زیستی وجود ترکیب ژنتیکی از یک جفت است، اما در حوزه مطالعاتی رشته‌های علمی افراد سهیم در این تغییر و تحول از یک جفت بیشتر است و هر چند نفر

می‌توانند باشد. بر خلاف روند تکامل زیستی که جفت‌ها باید از میزان مشابهت قابل توجه ژنتیکی برخوردار باشند، در روند تغییر و زایش رشته‌های جدید علمی عدم تشابه به هیچ عنوان یک ضعف محسوب نمی‌شود بلکه می‌تواند به غنا و تحکیم رشته جدید منجر شود. هر چند که روند تکامل این دو حوزه شباهت‌های قابل توجهی با هم شاید نداشته باشند اما روند تکامل رشته‌ها و طرح بیش از پیش موضوع میان رشته‌ها در سال‌های اخیر در شناخت ما از روند توسعه و تکامل رشته‌های علمی کمک خواهد کرد (Cohen & Liroyd, 2014). درباره روند تکامل رشته‌های علمی می‌توان به رشته کشاورزی به عنوان یک نمونه عینی اشاره کرد. کشاورزی و کاشت محصولات برای تامین نیازهای اولیه غذایی جوامع از هزاران سال قبل وجود داشته و کماکان نیز وجود دارد. اگر به خط سیر رشته کشاورزی نگاه کنیم درمی‌یابیم که تکامل چرخه تولید و صنعت کشت به صورت مستمر تکامل یافته تا اینکه از حدود ۲۵۰ سال قبل رسماً وارد مرحله صنعتی شدن کشاورزی و کشت محصولات شدیم. در این روند تکامل، بهره‌گرفتن از صنعت، فناوری، روش‌های نوین آبیاری و استفاده از کودها و سموم برای بهره‌وری هر چه بیشتر محصولات کشاورزی به امری فراگیر تبدیل شد در مقابل این تکامل رسوم و آداب قرون وسطایی از قبیل قربانی کردن موجودات و حتی انسان‌ها برای طلب باران و فرونشاندن خشم خدایگان به مرور زمان منسوخ شد. اکنون توسعه و پیشرفت در حوزه کشاورزی مرزهای نوین دانش را در می‌نوردد و الگوهای بسیار پیشرفته‌های در تولید محصولات کشاورزی استفاده می‌شود و زیرشاخه‌های علمی زیادی نیز دارد.

با توجه به طرح نظریه تکامل و مقایسه‌های صورت گرفته اکنون به توصیف فرآیند «شکل‌گیری»^۱ و مقایسه تطبیقی آن در حوزه ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی خواهیم پرداخت. واژه شکل‌گیری به فرآیند ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی از طریق تقسیم یک رشته به واحدهای کوچکتر و تخصصی‌تر اشاره دارد درست همانند تقسیم سلولی و ژنتیکی که در فرآیند حیات موجودات شاهده آن هستیم.

1 Speciation

طرح ایده شکل‌گیری رشته‌های دانشگاهی در یک قرن گذشته مطرح شد و در نیم قرن اخیر شاهد رشد فزاینده رشته‌ها و شاخه‌های وابسته در زمینه مختلف هستیم. برای مثال در حوزه کشاورزی دانشگاه پردو^۱ (۲۰۱۲) فهرستی از رشته‌های تخصصی که همه آنها زیرمجموعه رشته مادر (کشاورزی) بوده‌اند را برای سال تحصیلی ۲۰۱۳-۲۰۱۲ ارائه کرده است که شامل موارد زیر است:

- زراعت،
- علوم حیوانی،
- گیاه شناسی
- علم مواد غذایی
- جنگلداری و منابع طبیعی،
- باغبانی و معماری منظر، و
- توسعه جوانان و آموزش کشاورزی،

با استناد به نظریه تکامل زیستی تلاش شد تا حدودی سیر تکامل و توسعه رشته‌های علمی و دانشگاهی تبیین شود. اکنون با استناد به همین نظریه تلاش می‌شود تا روند ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی با استفاده از ترکیب دو یا چند رشته دیگر که اصطلاحاً به آن هتروزیس^۲ می‌گویند مورد بررسی قرار گیرد. هتروزیس به بهبود آمادگی موالید هیبریدی^۳ اشاره دارد. در حوزه رشته‌های علمی، این حالت به پدیده‌ای اشاره دارد که در آن پژوهش‌های انجام گرفته که فراتر از یک حوزه علمی منحصر را پوشش دهد به نسبت پژوهش‌هایی که تنها محدود به یک رشته خاص است اغلب از ارزش علمی بیشتری برخوردار هستند. برای مثال، برنارد لوسکین^۴ (۱۹۷۰) کمک شایانی به پیشبرد علم در حوزه فناوری کامپیوتر کرد و توانست با تلفیق دو حوزه مجزای رسانه و روانشناسی در یک رشته جدید با عنوان روانشناسی رسانه گام مهمی در توسعه حوزه‌ی مطالعاتی جدید بردارد. تاثیر، توسعه و گسترش فناوری‌های نوین یکی از عوامل کلیدی در ایجاد بسیاری از

1 Purdue University

2 Heterosis

3 Hybrid

4 Bernard Luskin

رشته‌های جدید دانشگاهی بوده است. تحت تاثیر این تحولات، سرانجام دانشگاه‌ها را ترغیب کرد تا تغییرات لازم را در دوره‌ها و واحدهای درسی خود اعمال کنند.

رشته‌های هیبریدی^۱

رشته روانشناسی اجتماعی ارتباطات^۲ یک رشته هیبریدی (دوگانه) است. این رشته شامل تلفیق نظریه‌های مربوط به حوزه مطالعات رسانه و روانشناسی از قبیل نظریه‌های ترغیب^۳، توجه^۴ و رنگ‌ها^۵ است. سیلکا^۶ (۲۰۱۳) به نقش و اهمیت قابل توجه استفاده از چارچوب‌ها و الگوهای موجود در سایر رشته‌ها برای رشته‌های دیگر اشاره کرده است. سیلکا بیان می‌کند که بروز یک مسئله در یک حوزه مطالعاتی خاص می‌تواند مسئله مطرح در حوزه دیگر اما به شکلی متفاوت باشد. برای مثال، با مشاهده رفتار مجرمانه خشونت‌آمیز به عنوان یک مسئله در حوزه سلامت عمومی، ابزارهای سلامت عمومی در حوزه علم بیماری‌های مسری^۷ و ارائه تحلیل مداخله^۸ می‌تواند به شناخت جنبه‌های جدیدی از این مسئله کمک کند. حالا در اینجا سعی بر این است تا پدیده‌ی هتروزیسم و نقش آن در توسعه رشته‌های علمی و دانشگاهی در سال‌های اخیر مورد بررسی قرار گیرد (Cohen & Liloyd, 2014).

تلفیق روانشناسی و فناوری در حوزه آموزش. پژوهش در حوزه آموزش به عنوان یک حوزه مطالعاتی آکادمیک حدوداً شصت سال قبل و در نتیجه تلاقی دو جریان پژوهشی روانشناسی و فناوری کلید خورد. در حقیقت این دو جریان یا حوزه مطالعاتی بسیار به هم مرتبط هستند. بنیامین بلوم^۹ (۱۹۵۶) و رابرت گانیه^{۱۰}

1 Hybrid Disciplines

2 social psychology of communications

3 theories of persuasion

4 attention

5 colors

6 Silka

7 epidemiology

8 intervention analysis

9 Benjamin Bloom

10 Robert Gagne

(۱۹۶۵) دو چهره شناخته شده در حوزه نظریه‌ی آموزشی هستند. جالب اینکه هر دوی این افراد تحصیل کرده رشته آموزش نیستند بلکه هر دو در حوزه روانشناسی فعالیت دارند.

نمونه‌هایی از تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در دانشگاه‌های جهان

همان طور که در حوزه صناعی از قبیل خودرو و سیستم‌های کامپیوتری و گوشی‌های تلفن همراه شاهد تحولات عظیم فناوری هستیم و به مرور زمان این سیستم‌ها توسعه پیدا می‌کنند و به روز می‌شوند، تصور این چنین تحولاتی در حوزه آموزش و آموزش عالی و در نتیجه ایجاد رشته‌ها و زمینه‌های مطالعاتی نوین اجتناب‌ناپذیر است. سهم پیشرفت تکنولوژیکی در حوزه آموزش در سال‌های اخیر خود را در قالب کلاس‌های درس مجازی و دوره‌های تحصیل موک^۱ بروز داده است. کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی آنلاینی که یک گام بزرگ و مهم اما ناکافی در راستای توسعه آموزش و پژوهش قلمداد می‌شود. اما آنچه که در اینجا مورد توجه است، ایجاد رشته‌ها و زمینه‌های تحصیلی جدید با توجه به توسعه همه جانبه جوامع و نیازهای نوین انسانی است. پیشرفت‌های انجام شده در حوزه علم همگان را به توسعه ابزارهای جدید و بهتر سوق داده است. برای مثال، درک زیست‌شناسی با انجام آنچه که شما می‌توانید با دستان خود انجام دهید، سپس استفاده از چاقو و چنگال، و بعدتر میکروسکوپ، و در حال حاضر با تکنیک‌های جداسازی و تکنیک‌های شناخت مولکولی، شروع شد. تمام این تحولات در حوزه زیست‌شناسی میسر شد اما با کمک و وام گرفتن از سایر حوزه‌های دانش و علم. برای مثال، سایبرنتیک^۲، ایده مرکزی اطلاعات به عنوان عنصر اولیه در هر چیزی است زمانی که به درستی درک و توضیح داده شود، می‌تواند درک ما از فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی، روانشناسی، پزشکی و حتی تکنولوژی تلهپورت^۳ را تغییر خواهد داد. این یک رشته بسیار جدید است که در آینده بیشتر از آن خواهیم شنید. نمونه

1 MOOC

2 Cybernetics

3 Teleport

دیگر از این قبیل رشته‌ها می‌توان به بیان ژنتیکی^۱ اشاره کرد. درک کنونی ما از توالی ژن‌های هسته‌ای بیش از حد متمرکز شده است و از DNA غیر هسته‌ای و همچنین DNA موجود در باکتری‌هایی که برای بقای ما ضروری است فاصله دارد، بدون اشاره به وراثت سیتوپلاسمی. چگونگی تعامل همه این چیزها برای ایجاد فنوتیپ افراد عملاً ناشناخته باقیمانده است. بنابراین، فرصتی برای کشفیات واقعاً بزرگ در این حوزه وجود دارد (Maguire, 2014). در ادامه به برخی از دانشگاه‌های جهان که رشته‌های جدیدی را تدوین کرده اند به تفصیل اشاره می‌شود.

دانشگاه هاروارد: رشته مطالعات علم و تکنولوژی^۲

رشته مطالعات علم و تکنولوژی یک رشته نسبتاً جدید در حوزه آموزش عالی است. ریشه‌های شکل‌گیری این رشته به دوران بعد از جنگ جهانی دوم و آغاز جنگ سرد باز می‌گردد. دوره‌ای که تاریخ دانان و جامعه‌شناسان به ارتباط میان دانش علمی، سیستم‌های تکنولوژیکی و جامعه علاقه پیدا کردند. مهمترین برآیند این علاقه را باید خلق اثر کلاسیک توماس کوهن^۳ در سال ۱۹۶۲ با عنوان "ساختار انقلاب‌های علمی" دانست. این اثر علمی رویکرد و بینش نوینی در حوزه مطالعات تاریخی و اجتماعی علم پیش کشید که در آن واقعیت‌های علمی به مثابه محصول و دستاورد علمی حاصل از پژوهش‌ها و تحقیقات اجتماعی دانشمندان است تا صرفاً نمودهای عینی طبیعی. تلاش نظام‌مند و منسجمی از طرف دانشمندان و محققان حوزه علوم اجتماعی صورت گرفت تا دریابند که چطور اکتشاف‌های علمی و کاربردهای تکنولوژیکی آنها با سایر تحولات اجتماعی در حوزه‌های فرهنگ، حقوق، سیاست عمومی و اخلاق در ارتباط است.

رشته مطالعات علم و تکنولوژی، به شکلی که امروز در محافل آکادمیک وجود دارد، دو جریان عمده دانش را در بر گرفته است. اولین جریان شامل پژوهش در حوزه طبیعت و دیگری کاربردهای علم و تکنولوژی است. گسترش رشته مطالعات علم و تکنولوژی به عنوان یک حوزه آموزشی نمایانگر اعتراف به این امر است که

1 Genetic Expression

2 Science and Technology Studies, <http://sts.hks.harvard.edu/about/whatissts.html>

3 Thomas Cohen

تخصص‌گرایی در دانشگاه‌های جهان آن گونه که باید دانشجویان را برای روبه‌رو شدن عالمانه با چالش‌های جدی امروز آماده کند، نیست. بنابراین به طور روزافزون شاهد این واقعیت هستیم که چالش‌ها و پیچیدگی‌هایی که امروزه مردم با آنها مواجه هستند اعم از اینکه این چالش‌ها در حوزه صنعت، حکمرانی، سیاست یا زندگی روزمره افراد باشد، از دایره تعاریف روندهای مرسوم در دانشگاه‌ها و محافل علمی خارج هستند. بنابراین، رشته مطالعات علم و تکنولوژی به دنبال ایجاد ارتباط و پیوند میان حوزه‌های مختلف دانشی به ویژه بین دو فرهنگ رایج حوزه علوم انسانی (تحقیق تفسیری)^۱ و علوم طبیعی (تحلیلی منطقی)^۲ است.

تدریس و آموزش مطالعات علم و تکنولوژی به دنبال تقویت همگرایی‌های میان رشته‌ای، تعاملات اجتماعی و تفکر انتقادی است. دوره‌های تحصیلی در این رشته در پی روش‌هایی است برای تلفیق دانش در حوزه‌هایی که امکان طراحی و برنامه‌ریزی آنها تنها در قالب یک رشته خاص ممکن نیست. برای نمونه، رشته مطالعات امنیت، مطالعات محیط‌زیست، جهانی شدن و غیره از جمله مهمترین آنها است.

دانشگاه هاروارد: رشته تحصیلی ثانویه در مطالعات آموزشی^۳

یکی از رشته‌های نوین آموزشی که از سال تحصیلی ۲۰۱۹ - ۲۰۱۸ در دانشگاه هاروارد و در دانشکده تحصیلات تکمیلی آن با همکاری دانشکده هنر و علوم راه‌اندازی خواهد شد در حوزه مطالعات آموزشی است. این رشته تحصیلی نوپا در واقع تمرکز فکری و تحصیلی دانشجویان علاقمند به مطالعات آموزشی را بر روی یک دوره آموزشی میان رشته‌ای متمرکز خواهد کرد که متکی به مهارت‌های علمی تمام متخصصان حوزه مطالعات آموزشی در این دانشگاه خواهد بود. دانشجویان قادر خواهند بود طیف گسترده‌ای از دوره‌های آموزشی در موضوعات درسی مختلف از جمله اقتصاد، روانشناسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، و حکمرانی را انتخاب کنند. یکی از دلایل مهمی که دانشجویان رشته‌های مختلف برای گذراندن این

1 interpretive inquiry

2 rational analysis

3 Secondary Field in Educational Studies

واحدهای آموزشی بیان کرده‌اند این است که آنها می‌دانند آموزش یکی از مهمترین نهادهای اجتماعی است که وجود دارد؛ و به تاثیر آن بر روی زندگی افراد، ماهیت جوامع، قدرت ملت‌ها و آینده به هم پیوسته جوامع آگاهی دارند. از این رو، آنها می‌خواهند درک تحصیلی خود از امر آموزش را حتی اگر قصد ندارند که به عنوان مدرس حرفه ای به امر آموزش مشغول شوند، ارتقا ببخشند (Bayer, 2018). اعضای هیئت علمی دانشکده تحصیلات تکمیلی هاروارد گروهی از دانشمندان، محققان، متخصصین و سیاست‌گذاران هستند که به طور جدی در جهت بهبود وضعیت آموزشی در سراسر جهان فعالیت می‌کنند. در دانشکده تحصیلات تکمیلی دانشگاه هاروارد، دانشجویان در کنار شناخته شده‌ترین چهره‌های علمی در حوزه تحقیقات آموزشی، سیاست‌گذاری، و ... خواهند بود و می‌آموزند.

دانشگاه کالیفرنیا سن دیگو^۱: رشته‌های جدید، چالش‌های جدید

همانطور که پیش‌تر نیز به صورت خلاصه اشاره شد، دانشگاه کالیفرنیا چهار رشته جدید را که با چالش‌های دنیای واقعی امروز درگیر است را معرفی کرده که به طیف وسیعی از موضوعات از قبیل تغییرات اقلیمی و توسعه پایدار می‌پردازد. روانشناسی کسب و کار^۲، علوم داده‌ها^۳، علوم اقیانوسی و جوی^۴، و املاک و مستغلات و توسعه^۵ به عنوان رشته‌های جدید در پاسخ به تقاضای‌های محتمل در آینده، روند کاری و بازخورد فارغ التحصیلان ایجاد شده است. تمام این رشته‌ها از ماهیت بین رشته‌ای برخوردار هستند که دانشجویان را با تخصص‌ها و مهارت‌های آموزشی و کاری متنوعی آشنا می‌کند. علوم مربوط به اقیانوس‌ها و عوامل جوی با استفاده از علم فیزیک، شیمی و ریاضی به دنبال بسط دانش بشری در حوزه مطالعات مربوط به اقیانوس‌ها و جو است. رشته جدید علوم داده‌ها خود متشکل از علوم شناختی، علوم کامپیوتر، تحلیل داده‌ها و تکنیک‌های محاسباتی است. برای مثال، رشته علوم داده‌ها طیف وسیعی از دانشجویان و دانش‌آموختگان را از

1 California San Diego

2 Business Psychology

3 Data Science

4 Oceanic and Atmospheric Sciences

5 Real Estate and Development

دانشکده‌های مختلف برای آموزش در رشته‌ای جدید جذب می‌کند که در آن توانایی تجزیه و تحلیل داده‌ها یک نقش مرکزی و کلیدی ایفا می‌کند. هدف از ایجاد این رشته جدید، آموزش نسل جدیدی از دانشجویان است که به خوبی در حوزه مدل‌سازی مبتنی بر پیش‌بینی، تجزیه و تحلیل داده‌ها و تکنیک‌های محاسباتی مهارت داشته باشند (Kiderra & et al, 2018).

دانشگاه دولتی هامبولت^۱: حیات وحش

دانشگاه هامبولت رشته جدیدی تحت عنوان "حیات‌وحش" را ارائه کرده است که در آن حفظ عنوان گونه‌های جانوری، حفظ محیط زیست گونه‌های مختلف، مقابله با چالش‌ها و مشکلاتی که در این زمینه بروز می‌کند و شیوه بهره‌برداری مناسب از حیات وحش آموزش داده می‌شود. دوره‌های عرضه شده در این رشته برای نمونه شامل: زیست‌شناسی عمومی، درآمدی به حفاظت و مدیریت حیات وحش، سیاست‌گذاری در حوزه حیات وحش، پستانداران‌شناسی، اصول بیماری‌های حیات وحش، زیست‌شناسی حفاظت است. از مهمترین دلایلی که دانشگاه هامبولت برای ایجاد این رشته و اهمیت آن بیان کرده است روند انقراض شتابان بسیاری از گونه‌های حیوانی در دنیا است. بنابراین، یک متخصص زیست‌شناسی حیات وحش^۲ باید آمادگی لازم برای درک، تحلیل و مقابله با مشکلات پیچیده زیست محیطی، جامعه شناختی و سیاسی را داشته باشد که می‌تواند منجر به انقراض گونه‌های حیوانی شود. فارغ‌التحصیلان و متخصصان این حوزه علاوه بر کسب دانش لازم برای حفظ حیات وحش، باید تحولات مربوط به رشد جمعیت جانوران و تبعات ناخواسته‌ای آن بر محیط زیست و زندگی مردم مناطق مختلف و زمین‌های زیر کشت نیز مورد توجه داشته باشند (Humboldt, 2017).

1 Humboldt State University

2 Wildlife Biologist

دانشگاه اُکلند^۱: محیط زیست جهانی و توسعه پایدار^۲

در این رشته جدید دانشجویان در مورد ارتباط بین چالش‌های زیست محیطی و توسعه یاد خواهند گرفت. دانشجویان همچنین می‌توانند از آداب و رسوم فرهنگی، ساختارهای قانونی و سیاست‌هایی که در پاسخ به این چالش‌ها ارائه می‌شوند را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند. دانشجویان بعد از گذراندن دوره تحصیلی به عنوان دانش‌آموخته مطالعات جهانی یک شهروند جهانی خواهند بود. علاوه بر مهارت‌های زبان و دانش منطقه‌ای مرتبط، مهارت‌های پژوهشی و دانش عملی آنها، شما را برای ایفای نقش رهبری در بخش‌های مختلف از جمله امور خارجی، سازمان‌های غیردولتی، رسانه‌های بین‌المللی، آموزش و گردشگری آماده می‌کند (Auckland, 2018).

ژاپن: مهندسی فناوری کاربردی برای آینده^۳

ژاپن دارای صنایع دستی متنوعی است. این صنایع دستی دارای تاریخی کهن هستند و تکنیک‌ها و فرهنگ مختص آنها نسل به نسل منتقل شده است. عقلانیت و تفکر خاصی در طراحی و ساخت این صنایع بکار رفته است. به منظور تولید صنایع جدید لازم است که این تفکر و عقلانیت در قالب دانش فناوری علمی نوین مورد مطالعه قرار گیرد. بنابراین، رشته "مهندسی فناوری متعارف کاربردی آینده" تعریف شده است تا دانش تلویحی سنتی در این زمینه را با کمک فناوری علمی به حوزه دانش رسمی (مدرن) منتقل کند و آینده‌ای جدیدی برای تولید صنایع سنتی با کمک فناوری جدید بگشاید. این صنایع دستی به دلیل جنبه‌های کاربردی آنها و پیوندهای که با سنت غنی این کشور دارد از آنها با عنوان "صنایع یا محصولات فرهنگی ارزش‌های بسیار زیادی^۴ دارند" یاد می‌شود. در حقیقت، این صنایع به لحاظ قیمت و کاربردی بودن هم گران هستند و هم اینکه خیلی کاربردی نیستند. اما صنایع و محصولات هستند که از سوی خانواده‌های ژاپنی موکد به سایر افراد

1 Auckland University

2 Global Environment and Sustainable Development

3 Future Applied Conventional Technology Engineering

4 Highly cultural products

توصیه می‌شوند. از این رو، در حوزه صنایع و فناوری‌های جدید در ژاپن باید به مولفه فرهنگ و بازتولید آن توجه ویژه کرد چون یکی از ستون توسعه فناوری در آینده این کشور خواهد بود. این حوزه (رشته) جدید علمی از منظر تولید و محصولات مورد بررسی قرار می‌گیرد. در واقع، این رشته جدید شبیه یک حوزه علمی تلفیقی شامل مهندسی و علوم اجتماعی است.

دانشگاه هنلی - پاتنم: امنیت راهبردی^۱

تاسیس دانشگاه هنلی - پاتنم^۲ تلاشی بود در راستای ایجاد یک موسسه علمی به منظور آموزش دانشجویان در رشته مدیریت اطلاعات، مبارزه با تروریسم و حفاظت شخصی که در زمان شکل‌گیری ایده تاسیس دانشگاه و رشته‌هایی که قرار بود در آن تدریس شود، وجود نداشت. تغییر و تحولات قابل توجهی که در حوزه‌های تهدیدات محیطی، بازار، سیاست‌ها و ... در حوزه حفاظت اطلاعات و تروریسم در چند سال اخیر روی داده است و البته حادثه یازدهم سپتامبر شرایطی را رقم زد که رویکرد و نگرش دولت و مردم آمریکا را به مقوله امنیت تا حدود زیادی دستخوش تغییر کرد. بعد از تحولات یازدهم سپتامبر، تعریف، مقیاس و مسئله امنیت به بحث داغ محافل علمی و امنیتی ایالات متحده تبدیل شد.

از این رو، به نظر می‌رسد که زمان آن فرا رسیده است تا یک رشته جدید دانشگاهی در حوزه مباحث مربوط به امنیت و تروریسم با عنوان "امنیت راهبردی"^۳ ایجاد شود. امنیت راهبردی خود از سه زیرشاخه امنیت، مبارزه با تروریسم و حفاظت تشکیل شده است. ایجاد استاندارد آموزشی در این حوزه برای بهبود توانایی‌های ملی در مواجهه با تهدیدات امنیتی بسیار حائز اهمیت است. برنامه درسی منطبق با این استاندارد باید بر اساس آن جنبه‌هایی از حوزه اطلاعات باشد که دانشجویان این رشته را به خوبی آموزش دهد و در بردارنده دامنه گسترده‌ایی از مسائل حوزه امنیت باشد.

1 Strategic Security

2 Henley-Putnam University

3 Strategic Security

به طور روزافزون رشته‌های مطالعاتی که فاقد مجوزهای مرسوم علمی و نهادهای لازم جهت تاسیس هستند، تعدادشان در حال رشد است و به شیوه‌های مختلف به حوزه آگاهی عمومی ورود پیدا می‌کنند. این تحول در بطن تغییرهای بزرگتری در کلیت جامعه مانند رشد فناوری‌های نوین، بروز تغییرات عمده در حوزه سیاسی و بروز پدیده اجتماعی - اقتصادی نوین روی داده است. بسیاری از رشته نوین مطالعاتی تقریباً از قبل وجود داشته‌اند، اما تحت‌الشعاع یا زیرمجموعه رشته‌های دیگر بوده‌اند. برای نمونه، رشته ستاره‌شناسی که برای سال‌ها زیرمجموعه رشته هواشناسی و تحولات جوی بود تا اینکه اکتشافات و پیشرفت‌های صورت گرفته در حوزه ستاره‌شناسی باعث شد تا این رشته به صورت مستقل درآید.

تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در دانشگاه‌های ایران

دانشجویان به دانشگاه نمی‌آیند فقط درس بخوانند بلکه در آنجا می‌خواهند زندگی نیز بکنند. یعنی معلوم است که ذهن همچون لوح سفید و ظروف خالی نیستند تا از معلومات پر بشوند. آنها به دانشگاه آمده‌اند اما نه فقط با اذهان بلکه با بدن‌ها و انواع نیازها و احساس‌ها و شور و شوق زندگی و بازی و شادی و هویت و مشارکت و تشکیل اجتماعات و سایر آمال و آرزوهایشان. دانشگاه را نه صرفاً برای تحصیل بلکه به مثابه یک کلوپ اجتماعی نیز می‌خواهند (فراسخو، ۱۳۹۴: ۵۳). توسعه اقتصادی و صنعتی در هر کشوری منوط به توسعه علمی است و پیش‌قراول توسعه علمی، توسعه آموزش عالی کشور است. از همین رو توسعه آموزش عالی در ایران از یک دهه پیش تاکنون مورد توجه بوده است. به ویژه در سالهای پس از انقلاب اسلامی توسعه آموزش عالی رشته‌های جدیدی را در کشور ایجاد نموده و برنامه‌ریزان را برآن داشته تا با اتکای به نظام علمی کشور و نیز خیل عظیم دانشمندان، دانش‌پژوهان و توسعه ملی را بر اساس دانایی استوار سازند. اقداماتی نظیر، اختصاص فصلی از فصول برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم توسعه به علم و فناوری، تدوین نقشه جامع علمی کشور، سند تحول علوم انسانی مؤید تلاش سیاست‌گذاران در راستای توسعه آموزش عالی است؛ اما علیرغم تلاش‌های صورت

گرفته در راستای توسعه آموزش عالی، مطالعات انجام شده در رابطه با روند تحولات آموزش عالی در ایران و چگونگی گسترش دانشگاه و مراکز آموزش عالی حاکی از مورد توجه نبودن فرایند برنامه‌ریزی توسعه دانشگاهی (یمینی و ترکزاده، به نقل از محمودی و خادمی کله‌لو، ۱۳۹۵) و توجه بیش از اندازه به رشد کمی و البته ناموزون دانشگاه‌ها و دیگر مراکز آموزش عالی است. از سوی دیگر، نبود سرمایه‌گذاری مناسب در حوزه آموزش و به ویژه آموزش عالی در ارتباط با داده‌های آماری و اطلاعات دقیق، جامع و بهنگام برای برنامه‌ریزی و اولویت‌گذاری موضوعات آموزشی از جمله در زمینه تدوین، بازنگری و منسوخ شدن رشته‌های دانشگاهی و لزوم گردآوری داده‌های جامعی که در این زمینه نقش تسهیل‌گرانه داشته باشند به شدت احساس می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

سرعت تحولات و پیشرفت تکنولوژیکی در کنار افزایش اطلاعات در کلیه زمینه‌ها و رشته‌ها نیاز به طراحی، تدوین و بازنگری مداوم در برنامه‌های درسی را امری حیاتی نموده است. از آنجا که معمولاً توقع می‌رود دانشگاه‌ها در به روز بودن اطلاعات جزء نهادهای پیش‌کسوت باشند، تدوین و بازنگری در برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها باید جزء اولویت‌های اول آنها باشد. دانشگاه به عنوان یکی از مهمترین سازمان‌های دخیل در فرآیند آموزش رسمی نقش‌های مختلفی برای تبلور پتانسیل‌های انسانی، ایجاد فرصت‌های یادگیری و توسعه علم در جوامع انسانی بر عهده دارد. بنابراین، به دلایل مختلف از جمله جاذبه آن به عنوان یک موسسه درگیر در توسعه علم، یادگیری و نوآوری در جامعه، به طور روز افزون به متقاضیان‌ش افزوده می‌شود. از سوی دیگر، انتظار می‌رود که دانشگاه‌ها به همراه تحولات سریع در زمینه‌های مختلف علمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تمایل به اقدامات گسترده نوآورانه و رویکردهای حل مسئله را داشته باشند. از اینرو، این تحولات زمینه‌ها و ضرورت‌های نوینی را در حوزه مسئولیت اجتماعی و علمی بر عهده دانشگاه‌ها نهاده است. برای مثال، دانشگاه‌ها با ایجاد رشته‌های جدید یا حذف و منسوخ کردن برخی رشته‌ها و مواد درسی که حسینی لرگانی و فتحی واجارگاه (۱۳۹۷) در مقاله تحت عنوان "مفهوم‌سازی برنامه درسی زائد در نظام آموزش عالی ایران" به صورت مفصل بدان پرداخته‌اند، از این رو تلاش می‌شود تا یک جامعه علمی را آموزش دهند و آنها را

آماده‌ی ورود به یک فرآیند جدید منطبق با نیازها و مطالبات عینی جامعه و حوزه آموزش عالی کنند. با توجه به این خواسته‌های متعدد در دهه دوم قرن ۲۱، معرفی و توسعه رشته‌های دانشگاهی جدید به یکی از اولویت‌های دانشگاه‌ها و مسئولان آموزشی مبدل شد. از آنجا که تغییر و نوآوری مهمترین ویژگی عصر حاضر است. همزمان با جهانی شدن، فشار روزافزونی بر دانشگاه‌ها وارد شده است به گونه‌ای که آنها با حرکت به سمت تحولات علمی، خواهان بهره‌گیری از دانش جدید هستند تا با استفاده از دانش تولید شده در قالب دروس و رشته‌های علمی جدید و انتقال آن به دانشجویان و کاربردی شدن و توسعه و تعمیق آن بتوانند تعادل بین آموزش عالی و جامعه را فراهم نمایند. زیرا اعتقاد به نجات بخشی علم در رفع نیازهای ثابت جامعه و برخورداری از انعطاف لازم برای همسویی با شرایط متغیر جامعه از دیرباز انتظارات خاصی را برای آموزش عالی ایجاد کرده است. بنابراین آموزش عالی باید به عنوان مهمترین عامل تأثیرگذار بر جامعه، از طریق تدوین، بازنگری و در صورت لزوم منسوخ کردن رشته‌های دانشگاهی طلایه‌دار این تحولات در عرصه‌های علمی، پژوهشی و خدماتی باشد (قضاوی و همکاران، ۱۳۹۴). از آنجا که قسمت اعظمی از ساختار آموزش عالی بر مبنای رشته‌های تحصیلی و دوره‌های آموزشی ارائه شده در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی شکل می‌گیرد، توسعه رشته‌های دانشگاهی نیز بایستی به عنوان بخشی از برنامه توسعه کلان نظام آموزش عالی مورد توجه باشد. لذا فقدان توسعه و تأسیس متوازن رشته‌های دانشگاهی نیز از جمله چالش‌هایی است که نظام آموزش عالی کشور به سبب مورد توجه نبودن فرایند برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی با آن مواجه شده است.

در همین چارچوب، در دستور العمل شورای برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه مصوب سال ۸۷ درباره تصویب و ایجاد رشته‌های جدید بین رشته‌ای دانشگاهی آمده است (شورای برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۸۷) که:

"از آنجا که دانشگاه‌ها از نقش‌های متعددی در ایفای مسئولیت اجتماعی از جمله نقش‌های جهت دهنده و هماهنگ کننده در جامعه برخوردارند، می‌بایستی تغییر و تحولات ایجاد شده در جامعه را همیشه مد نظر داشته و نسبت به رفع آن از طریق اصلاح و طراحی دوره‌های آموزشی بلند مدت مورد نیاز بازار کار و در نهایت تربیت

نیروی انسانی کارآمد که بتواند در حوزه کاری دارای استقلال فکری بوده و عوامل مهم و مؤثر در جریان کار را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و در جهت رفع مشکلات قادر به تصمیم‌گیری مناسب و مطلوب باشد، اقدام نماید. با توجه به تحولات علمی روز افزونی که در بازار کار پیش می‌آید و در راستای توسعه علوم و فنون، نیاز به نیروی انسانی می‌باشد که در بازار کار و در سازمان‌های مختلف به حرفه‌های گوناگون مشغول باشد و این میسر نیست مگر آنکه افرادی چند، ضمن دانستن مفاهیم پایه‌ای، دارای قابلیت‌های علمی در چند رشته مرتبط (میان رشته‌ای) باشند. بنابراین نظام آموزشی در دانشگاه‌ها باید به صورتی طراحی شود که جدیدترین اطلاعات مربوط به دانش فنی کار، مهارت و بینش‌های لازم را به دانشجویان ارائه کند تا آنان بتوانند برای احراز مشاغل مختلف همواره آمادگی کافی را داشته باشند. تنها راه رفع این نقیصه، طراحی دوره‌هایی است که از تلفیق و ترکیب امکانات، قابلیت‌ها و مفاهیم پایه‌ای چند رشته جهت بالا بردن کارآیی نیروی انسانی شاغل تحت عنوان یک رشته تحصیلی بین رشته‌ای با نام جدید ایجاد شود."

بر اساس تعریف ارائه شده در این شورا، منظور از رشته‌های بین رشته‌ای، رشته‌ای است که بیشترین مواد درسی آن در قلمرو یک رشته و بقیه مواد آن از قلمرو یک یا دو رشته دیگر انتخاب شده باشد. در نیم قرن اخیر، گسترش و توسعه فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی میان رشته‌ای دستاوردها و نتایج مناسبی برای نظام آموزش عالی، دانشگاه‌ها، صنعت و جامعه در کشورهای توسعه یافته داشته است. علاقه‌مندی و تمایل دانشگاه‌ها، صنایع، دولت، استادان، محققان و دانشجویان به طراحی و اجرای فعالیت‌ها و رشته‌های میان رشته‌ای یکی از مهمترین دستاوردها در نظام دانشگاهی و آموزش عالی است. در آموزش عالی و نظام دانشگاهی ایران، شکل‌گیری و توسعه فعالیت‌ها و رشته‌های دانشگاهی میان رشته‌ای نسبت به اهداف و برنامه، توفیق چندانی نداشته است. امروزه، پس از چند دهه تجربه توسعه فعالیت‌ها و رشته‌های میان (بین) رشته‌ای برای تبیین سطح وسیع و متنوعی از فعالیت‌های علمی، پژوهشی و آموزشی بکار می‌رود. به دنبال بروز مسائل زیستی-اجتماعی پیچیده، متنوع و ناشناخته در دهه‌های اخیر، رویکردها و فعالیت‌های میان رشته‌ای در سیاست‌گذاری‌های علمی، آموزشی و پژوهشی، مورد توجه و اشتیاق عمومی بوده و

سرمایه‌گذاری بر روی آن یکی از سیاست‌های اصلی کارگزاران نظام علمی و دانشگاهی است. بر اساس آینده‌پژوهی‌های آموزش عالی، پیش‌بینی می‌شود در راستای سازگاری دانشگاه با محیط علمی و اجتماعی، این روند با سرعت بیشتری تداوم یابد (مهدی، ۱۳۹۲: ۹۳) هر چند افق‌های پیش‌رو چندان امیدوار کننده نیست.

مرور اجمالی وضعیت ارتباط دانشگاه - صنعت - در اینجا مقصود از صنعت نه تنها خود حوزه صنعت به صورت محض بلکه کلیت جامعه به صورت عام نیز است - گویای آن است که رابطه مناسبی بین این دو نهاد وجود ندارد. ضعف ارتباط دانشگاه -صنعت به زبان ساده به معنای ناهم‌سویی کارکردها و محصولات دانشگاه با خواسته‌ها و نیازهای صنعت است. یکی از خاستگاه‌های اصلی توسعه میان رشته‌ایی‌ها پاسخ به انتظارات و نیازهای صنعت و جامعه می‌باشد. از این رو، می‌توان گفت که رشد و توسعه میان رشته‌ایی‌ها در ایران، چندان محسوس و قابل اعتنا نمی‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم تلاش‌های مستمر وزارت علوم دانشگاه‌ها استقبال چندانی از این رشته‌ها نکرده و در عمل، میان رشته‌ی‌های طراحی شده در برنامه‌های آموزشی و درسی دانشگاه‌ها به کار گرفته نشده است (ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۰). در اینجا قصد بر آن نیست تا بیشتر به مبحث میان رشته‌ی‌ها بیشتر از این پرداخته شود و ذکر این نکات تنها تلنگری بود به این موضوع که تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی بسیار گسترده است و این قبیل رشته‌ها را نیز در بر می‌گیرد که البته هنوز با کمبودها و خلاءهای زیادی دست به گریبان است.

تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی در ایران

دانشگاه‌های ایران در طی دهه‌های اخیر در زمینه‌ی تدوین رشته‌های جدید پذیرای حرکت در مسیر تمرکززدایی بوده‌اند. پیدایش و اجرای این فعالیت در عمل توانسته تأثیراتی بر معیارهای بنیادی و کاربردی تدوین رشته داشته و در نتیجه تا حدودی این امکان را برای دانشگاه‌ها فراهم کرده است که بتوانند به صورت نسبتاً مستقل در جهت تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی گام بردارند. علی‌رغم حرکت در جهت

تمرکززدایی و توسعه حوزه استقلال عمل دانشگاه‌ها و نهادهای آموزش عالی اما کماکان با وضعیت ایده‌آل ممکن فاصله قابل توجهی وجود دارد. رویکرد تأسیس رشته‌های دانشگاهی، چه در قالب تدوین یا به صورت بین‌رشته‌ای، در پاسخ به نیازهای جامعه بوده و جزو سیاست‌های راهبردی آموزش در شرایط کنونی باید باشد (نادریان و رهبری، ۱۳۹۳: ۲۳). همچنین، با توجه به سرعت تبادل اطلاعات، در کلیه رشته‌ها نیاز به بازنگری مداوم در برنامه‌های درسی را امری حیاتی نموده است. از آنجا که معمولاً توقع می‌رود دانشگاه‌ها در به روز بودن اطلاعات جزء نهادهای پیشرو باشند، در کنار تدوین، بازنگری در برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها نیز یک باید است. مخصوصاً در عصر ارتباطات و تبادل اطلاعات باید در نوآوری و استفاده از امکانات جدید پیشرو بود (علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۴۶).

در راستای تمرکززدایی از فرایند برنامه درسی و تفویض اختیار به دانشگاه‌ها با وجود اینکه واگذاری اختیارات برنامه درسی به دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی، منشأ تحرکات مثبت و مبارکی در محیط آموزش عالی کشور شده است؛ برخوردار نبودن از بصیرت‌ها و دستاوردهای نظری، دامنه این آثار را بسیار محدودتر از آنچه متصور بود، نموده است و متأسفانه به علت رغبت پایین، تغییر زیادی در برنامه‌ها اتفاق نمی‌افتد و به ندرت برنامه‌ها نوسازی می‌شوند. علیرغم اینکه طبق آیین نامه واگذاری اختیارات (۱۳۷۹):

«با استناد به سیاست‌های برنامه سوم توسعه و به منظور حرکت در جهت نهادینه کردن مشارکت دانشگاه‌ها در مدیریت آموزش عالی، تمرکززدایی و ارتقای کیفیت آموزش عالی آیین نامه حاضر در خصوص واگذاری اختیارات برنامه‌ریزی درسی به دانشگاه‌های واجد شرایط وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به مورد اجرا گذاشته می‌شود. اهداف این آیین نامه عبارتند از:

- انطباق هرچه بیشتر برنامه‌های درسی با نیازهای جامعه
- نهادینه کردن برنامه ریزی درسی در دانشگاه‌ها
- روزآمد شدن برنامه‌ها با توجه به تحولات دانش بشری
- تناسب بیشتر برنامه‌های درسی با امکانات و توانایی‌های دانشگاه‌ها»

دانشگاه‌ها می‌توانند با رعایت اصول و روشهای علمی و بهره‌گیری از بررسی‌های کارشناسی و یافته‌های پژوهشی و با مشارکت صاحب‌نظران به ایجاد رشته جدید

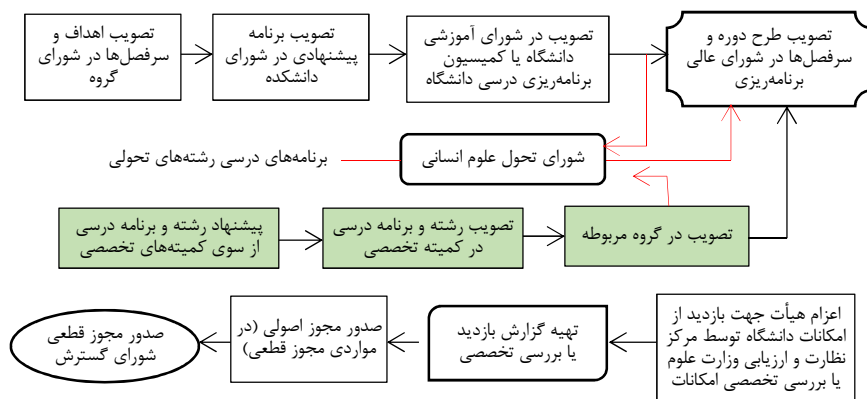
اقدام نمایند (ماده ۳) و در چارچوب آیین نامه‌های آموزشی دوره‌های تحصیلی مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، در خصوص بازنگری، حذف، ادغام، جایگزینی و تغییر دروس رشته‌های موجود در دانشگاه (ماده ۴) اقدام کنند، برخی پژوهش‌ها حاکی از آن است که آئین نامه بازنگری برنامه درسی دانشگاه‌های کشور در عمل مورد پذیرش قرار نگرفته و عدم انسجام بین مواد آیین نامه، عدم انطباق این مواد با اهداف، سیاست‌ها و راهکارهای اجرایی مندرج در آیین نامه، واگذاری اختیارات برنامه درسی در حد متوسط به دانشگاه‌ها و کلی گویی در بعضی از قسمت‌های متن آیین نامه وجود دارد و در کل تغییر در برنامه‌های درسی آموزش عالی دارای پیشرفت چشمگیری نبوده، برنامه‌های درسی دانشگاه‌های زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تغییرات چندانی نیافته و موضوع کیفیت آموزش عالی مورد انتقاد است (نوه ابراهیم و همکاران، ۱۳۹۳: ۴).

فرآیند تدوین رشته جدید دانشگاهی

همانگونه که شکل شماره ۴ مشخص است، برنامه‌های پیشنهادی دانشگاه‌ها و کمیته‌های تخصصی وزارت علوم پس از طی فرایند تصویب در شورای‌های درون دانشگاهی و کمیته‌های تخصصی، ابتدا می‌بایست از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی تأیید شوند و در صورت تأیید برنامه پیشنهادی از سوی این شورا طی فرایند تصویب نهایی و صدور مجوز قطعی تأسیس رشته در شورای گسترش آموزش عالی صورت می‌گیرد. در هر یک از این مراحل امکان مردود اعلام کردن برنامه پیشنهادی از شوراهای درون دانشگاهی، شورای عالی برنامه‌ریزی و شورای گسترش وجود دارد. علاوه بر این در صورتیکه برنامه پیشنهادی از سوی دانشگاه یا کمیته‌های تخصصی در زمره رشته‌های تحولی قرار گیرد ابتدا می‌بایست از سوی شورای تحول علوم انسانی^۱

۱ با هدف ایجاد تحول پایدار در علوم انسانی و به منظور طراحی، سازماندهی، برنامه‌ریزی، مدیریت و هدایت تحول علوم انسانی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی، به استناد ماده ۱۸ آیین‌نامه داخلی شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای تخصصی تحول و ارتقای علوم انسانی، تحت نظارت شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۸ تأسیس شد.

مورد تأیید قرار گیرد و سپس در شورای عالی برنامه‌ریزی و گسترش آموزش عالی بررسی و سپس به دانشگاه‌ها ابلاغ شود.

شکل ۴: فرآیند تدوین رشته جدید دانشگاهی در ایران

منبع: محمودی و خادمی کله‌لو (۱۳۹۲)

در ماده ششم "آیین‌نامه واگذاری اختیارات برنامه‌ریزی درسی به دانشگاه‌ها و موسسه‌های آموزش عالی" مورخ ۱۳۹۵/۱۲/۱۵ در وزارت علوم و تحقیقات و فناوری مراحل و شرایط تدوین و بازنگری رشته‌های جدید دانشگاهی به منظور تمرکززدایی و افزایش سطح اختیارات دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی، به تفصیل بیان شده است.

مراحل تدوین برنامه‌های درسی جدید:

۱- تهیه گزارش توجیهی ایجاد برنامه درسی جدید شامل:

- ✓ عنوان، ضرورت و اهمیت، نیازسنجی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، پیش‌بینی وضعیت شغلی دانش‌آموختگان دانشکده گروه آموزشی متولی اجرای رشته مطالعه تطبیقی با رشته‌های همنام و یا موجود در دانشگاه‌های معتبر دنیا، مشخص کردن تشابه و تفاوت با رشته‌های مرتبط توسط دانشگاه؛
- ۲- ارسال گزارش توجیهی به دبیرخانه جهت طرح و تصویب در شورای عالی؛

۳- تدوین برنامه درسی توسط گروه آموزشی مربوطه و تصویب نهائی در شورای دانشگاه؛

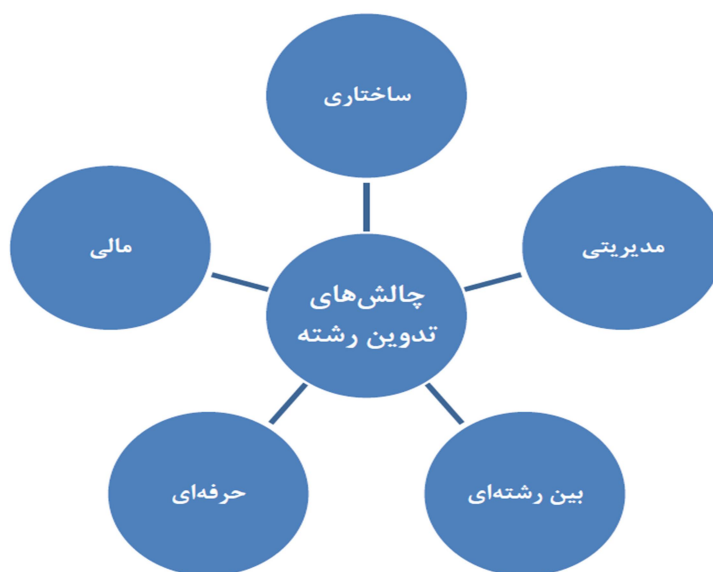
۴- ارسال یک نسخه از برنامه مصوب به دبیرخانه، برای انعکاس عمومی و حسب مورد ابلاغ به سایر مؤسسات.

همچنین در ماده هشتم آیین‌نامه مذکور قید شده است که " راه‌اندازی و اجرای هر یک از برنامه‌های درسی جدید در هر رشته مقطع تحصیلی، منوط به کسب مجوز از شورای گسترش آموزش عالی است." شورای گسترش نقش محوری در این فرآیند ایفا می‌کند. شورای گسترش آموزش عالی مرجع تصمیم‌گیری درباره خطوط اصلی سیاست‌های توسعه و گسترش آموزش عالی در سطح کشور محسوب می‌شود. آنچه در حال حاضر دفتر گسترش و برنامه‌ریزی آموزش عالی خوانده می‌شود، دبیرخانه شورای گسترش آموزش عالی است که بالاترین مرجع تصمیم‌گیری برای ایجاد، ادغام و انحلال رشته‌ها و دوره‌های تحصیلی، گروه‌های آموزشی، دانشکده‌ها و دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی یا هر نوع مرکز آموزش عالی و همچنین تهیه و تدوین و تصویب برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها و مقررات و آیین‌نامه‌های آموزشی است (دفتر گسترش آموزش عالی، ۱۳۹۷). در همین آیین‌نامه مهمترین اهداف از ابلاغ آن به شرح زیر است:

- ۱) استفاده از توانمندی دانشگاهیان در فرایند بازنگری و تدوین برنامه‌درسی؛
- ۲) انطباق برنامه‌های درسی با نیازهای فعلی و آتی جامعه؛
- ۳) کمک به نهادینه کردن برنامه‌ریزی درسی در موسسه؛
- ۴) روزآمد شدن برنامه‌های درسی با توجه به تحولات دانش بشری؛
- ۵) تناسب بیشتر برنامه‌های درسی با امکانات و توانایی‌های خاص موسسه آموزش عالی.

با وجود تمام تمهیدات اندیشیده شده و حرکت رو به جلو و مبتنی بر عدم تمرکزگرایی در روند کلی آموزش عالی و به ویژه در حوزه تدوین، طراحی و بازنگری برنامه‌های درسی جدید دانشگاهی، اما کماکان دانشگاه‌های ایران در این زمینه با چالش‌های جدی و متعددی رو به رو هستند. این چالش‌ها که در شکل

شماره ۵ نیز به روشنی قابل درک است در پنج مقوله کلی قابل جمع شدن هستند (قضاوی و همکاران، ۱۳۹۵).

شکل ۵: چالش‌های تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در ایران

منبع: قضاوی و همکاران (۱۳۹۵)

با توجه به این مقولات می‌توان گفت مفهوم و مقوله چالش‌های بنیادی و کارکردی، مقوله هسته‌ای مفهومی است که می‌تواند کلیه مقوله‌ها و مباحث فوق را پوشش داده و جنبه تحلیلی نیز داشته باشد. بنابراین تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی به عنوان یک فرآیند مؤثر در رشد و توسعه کمی و کیفی آموزش عالی می‌تواند بر سایر بخش‌های جامعه تاثیرگذار باشد. از آنجا که این فرآیند در مراحل مختلف گروه، دانشکده، دانشگاه و وزارتخانه تحت تأثیر دو دسته معیارهای بنیادی و کارکردی قرار دارد که به عنوان شرایط زمینه‌ساز رشته‌ها محسوب شده‌اند، لذا نتایج پژوهش نشان داد وجود هر نوع موانع و ضعف در این دو دسته عوامل در هر یک از مراحل می‌تواند زمینه‌ساز شرایطی گردد که خلل در این فرآیند و تعاملات

موجود در آن و نهایتاً ظهور چالش‌های علمی- حرفه‌ای، بین رشته‌ای، ساختاری، مدیریتی و مالی را موجب شود. پیامد عمده این وضعیت حضور چالش‌های بنیادی و کارکردی به مثابه مقوله هسته‌ای در فرآیند تدوین رشته است.

برخی از رشته‌های جدید تدوین شده در دانشگاه‌های کشور

در این قسمت نمونه‌های موردی از رشته‌های جدید تدوین شده در برخی از دانشگاه‌های کشور مورد بررسی قرار گرفته است. قبل از معرفی این نمونه رشته‌ها لازم است که ابتدا معیارها و شاخص‌های که شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی در جلسه این شورا در سال ۱۳۹۴ به تصویب رسانده است را مرور کنیم. بر اساس مصوبه مورد اشاره رعایت معیارهای زیر در تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی ضروری است:

- انطباق با ارزشها، اهداف و سیاست‌های کلان کشور؛
 - پاسخ به نیاز ملی و منطقه‌ای؛
 - حتی‌الامکان گنجانیدن واحدهای درسی کارآفرینی، توجه به اشتغال و شایستگی‌های قانونی؛
 - بهره‌مندی از آخرین یافته‌ها و تحولات علمی؛
 - مشارکت دادن سایر موسسه‌ها و یا انجمن‌های علمی در تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی؛
 - مقایسه برنامه پیشنهادی با برنامه‌درسی مشابه در موسسه‌های داخلی و خارجی؛
 - معرفی منابع درسی به روز و متغیر؛
- مسئولیت نظارت بر حسن اجرای این موارد نیز بر عهده مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی است.

دانشگاه تهران: رشته مطالعات زنان با گرایش حقوق زن در اسلام مقطع

دکتری

یکی از رشته‌های نوپایی که در سال‌های اخیر تدوین در دانشگاه تهران تدوین شده است «رشته مطالعات زنان» در دوره دکتری است. رشته مطالعات زنان در مقطع

دکتری با گرایش حقوق زن در اسلام، گرایشی میان رشته‌ای است که با صبغه فلسفه حقوق بنا نهاده شده، شامل دروس فقهی، حقوق مدنی، حقوق جزا حقوق بین الملل، حقوق عمومی مربوط به زن و خانواده می‌باشد. و نتایج آن را در زمینه آموزشی و پژوهشی مورد استفاده قرار می‌دهد. اهداف این گرایش به این شرح می‌باشد ۱- نظریه پردازی و تولید راهبردهای دانش بنیان در حوزه حقوق زن و خانواده ۲- نگاه جامع به حقوق زن در اسلام و مهندسی آن با تکیه بر مبانی و اصول حاکم بر قانونگذاری اسلامی ۳- توسعه و بومی سازی مسائل زنان با تکیه بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی از طریق روش‌های علمی ۴- بسترسازی مناسب برای رشد تفکر علمی، اسلامی جامعه نسبت به مسائل حقوق زن ۵- تربیت اساتید جهت تامین کادر آموزشی و پژوهشی دانشگاه‌ها و ۶ - بازشناسی و تحلیل دقیق مکاتب و جریان‌های دفاع از حقوق زن.

با توجه به رویکردها و تحولات امروز جهان در حوزه‌های مختلف به ویژه در حوزه حقوق زنان و جایگاه آنان در جوامع مختلف، پررنگ شدن نقش آنها در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و لزوم مقابله با تبعیض‌های نظام‌مند که در بسیاری از جوامع علیه زنان در جریان است، لزوم توجه به مسائل زنان در ایران نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کاملاً مبرهن است که ایجاد یک رشته جدید دانشگاهی با موضوعیت زنان در مقطع دکتری یک ایده و اقدام صحیح بشمار می‌رود و جای شک نیست که جامعه ایران پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بسیاری بالای در این زمینه برای توسعه و پیشبرد اینگونه مقولات دارد. در عین حال، ماهیت اسلامی جامعه و نقش و جایگاه خاصی که برای زن در تعالیم اسلامی تعریف شده است ضرورت تدریس و تدوین این قبیل رشته‌ها را دو چندان می‌کند. با وجود اینها وقتی به سرفصل‌ها و مواد آموزشی این رشته نگاه می‌شود اولین موردی که نمود پیدا می‌کند شیوه تمرکزگرایانه شدید آن در حوزه مطالعات زنان در چارچوب مفاهیم اسلامی و دینی است. امری که میدان مانور چندانی برای بروز و تبلور مسائل مربوط به زنان در سایر مکاتب و آیین‌های غیراسلامی و همچنین اهداف هزاره سوم باقی نگذاشته است.

دانشگاه تبریز: رشته مکاترونیک مقطع کارشناسی ارشد

لغت مکاترونیک که ترکیبی از کلمات "مکا" از لغت مکانیزم و "ترونیک" از لغت الکترونیک می باشد. اولین بار در سال ۱۹۶۹ میلادی توسط مهندس ژاپنی به نام یاسکاوا^۱ به کار گرفته شد. رشته تحصیلی مکاترونیک برای اولین بار در سال ۱۹۸۳ در ژاپن برای پاسخگویی به صنایع روز دنیا ارائه شده است. این رشته تحصیلی مجموعه‌ای از یک سری فناوریهای چند منظوره و انعطاف‌پذیر است که حاصل تلفیق مهندسی مکانیک، مهندسی کامپیوتر (نرم افزار و سخت افزار)، مهندسی الکترونیک و مهندسی کنترل می باشد. رشته تحصیلی مکاترونیک جهت طراحی و بکارگیری ربات‌های هوشمند و خودکار، تولید اتوماتیک هوشمند (خط تولید انعطاف‌پذیر) و همچنین طراحی و نگهداری ماشین‌آلات هوشمند ارائه شده است. هدف از ایجاد این رشته تربیت متخصصانی است که بتوانند در زمینه‌های مختلف علوم بین رشته‌ای و مهندسی هوشمند اعم از صنعت، پزشکی، هوا فضا، صنایع دفاعی و حتی سیستم‌های امنیتی - خدماتی، مطابق با نیاز روز از آموخته‌ها و توانایی‌های منحصر به فرد خود به نحو احسن استفاده و همکاری نمایند.

در آینده نه چندان دور بلکه در دهه آینده، تجارت محصولات هوشمند با انعطاف‌پذیری مورد نیاز، همراه با عملکرد و کیفیت بالا برای ارتقاء صنایع مختلف در صحنه اقتصاد جهان بسیار با اهمیت خواهد بود. از جمله محصولات هوشمند می‌توان از خودروهای مدرن خود راننده نام برد که در آنها از سیستم‌های پیشرفته مکاترونیکی برای هدایت خودرو استفاده می‌شود و یا اینکه سیستم تعلیق خودرو می‌تواند به صورت فعال از طریق کامپیوتر کنترل شود و در هر مورد با تشخیص شرایط جاده و محیط خارج از خودرو سیستم تعلیق عملکرد همزمان و بهینه را داشته باشد. از طرف دیگر، در صنایع امروزی با توجه به پیشرفت تکنولوژی، ضرورت رعایت قیود تکنولوژیکی از قبیل دارا بودن گواهینامه‌های کنترل کیفیت، نقش متخصصین مکاترونیک برای دوام و رقابت در بازار محصولات جدید حیاتی و ضروری می‌باشد. به عنوان مثال نقش مهندسین مکاترونیک در صنعت، با توجه به

1 Yaskawa

چند گونه‌ی تخصص آنها، همانند شبکه‌ی تصمیم گیرنده‌ای است که با متخصصین دیگر در زمینه‌های مختلف در ارتباط مستقیم بوده و با توجه به تجهیزات، ماشین آلات، حساسه‌ها و عملکرد هر قسمت چند گونه‌ی محصولات در هر مقطع زمانی) تصمیم نهایی و بهینه را جهت بالا بردن کیفیت محصولات به هر قسمت ارائه می‌نمایند بنابراین با استفاده از رشته مهندسی مکاترونیک هم در محصولات یک کارخانه و ماشین آلات آن قابلیت انعطاف‌پذیری و هوشمندی ایجاد می‌گردد و هم با نظارت مهندسین مکاترونیک، خط تولید به خط تولیدی انعطاف‌پذیر و هوشمند ارتقاء می‌یابد (شورای دانشگاه تبریز، ۱۳۹۶).

هیچ شکی نیست فناوری و سرعت شتابان توسعه فناوری‌های نوین در زمینه‌های مختلف ضرورت اندیشیدن تمهیدات لازم از جمله تدوین برنامه‌های درسی جدید در این زمینه و بازنگری آنها در بازه‌های زمانی چند ساله را ایجاب می‌کند، اما نباید از نظر دور داشت که پیش شرط توسعه و پیشرفت در تمام حوزه‌ها به ویژه حوزه فناوری داشتن تعاملات گسترده و مطلوب با کشورهای توسعه یافته و پیشرو در این زمینه‌هاست امری که در حال حاضر تحقق آن کمی سخت به نظر می‌رسد.

دانشگاه تهران: رشته مدیریت رسانه، مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری

برنامه درسی جدید رشته مدیریت رسانه از سوی شورای عالی برنامه ریزی آموزشی وزارت علوم برای همه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی و پژوهشی کشور که طبق مقررات مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری فعالیت می‌کنند، برای اجرا ابلاغ شد. برنامه جدید رشته مدیریت رسانه که در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری تدوین شده با بهره‌گیری از مطالعه و بررسی برنامه‌های درسی رشته مدیریت رسانه در بیش از ۸۰ دانشگاه در دنیا که این رشته در آن وجود دارد، شکل گرفته است. در تدوین برنامه درسی مذکور تلاش بر این بوده است که به روزترین و جامع‌ترین دروس مورد نیاز رشته مدیریت رسانه گنجانده شود تا فارغ‌التحصیلان این رشته با کسب تخصص در حوزه‌های مختلف مدیریت استراتژیک رسانه، مدیریت منابع انسانی سازمان‌های صنایع خلاق، اقتصاد رسانه، مدیریت رسانه‌های اجتماعی، مدیریت خبر و ... بتوانند در حوزه مدیریت رسانه فعالیت کنند.

مدیریت رسانه از زیر مجموعه‌های رشته مدیریت است که با مدیریت بازرگانی بیشترین قرابت و نزدیکی را دارد و عمدتاً در دانشکده‌های مدیریت و بازرگانی اجرا می‌شود. هدف از این رشته تربیت مدیرانی است که قادر باشند سازمان‌های موفق را در صنعت رسانه، شامل انواع گوناگون آن، تأسیس کرده و اداره کنند. در تعریف، مدیریت رسانه عبارت از مدیریت اقتصادی یک سازمان رسانه‌ای است و با مفاهیمی همچون مدل کسب و کار، استراتژیهای رقابتی، مدیریت نیروهای خلاق، مدیریت تبلیغات، مدیریت بازاریابی، مدیریت تولید و توزیع و عرضه، مدیریت منابع و زنجیره ارزش، مدیریت مخاطب و .. سر و کار دارد. سپهر مدیریت رسانه بسیار گسترده شده است و از مفاهیمی همچون تهاجم فرهنگی و جنگ نرم تا کسب و کار و کارآفرینی را در بر می‌گیرد. نظر به اینکه این رشته جهت تدریس در دانشکده‌های مدیریت و بازرگانی تدوین شده است، لذا جهت‌گیری عمده آن به سوی اشتغال‌های فناوری کارآفرینی رسانه‌ای، تولید محتواهای خلاق فرهنگی و ایجاد سازمانهای موفق رسانه‌ای است. موفقیت این رشته می‌تواند به توسعه بازارهای نوین در کشور بینجامد، گوشه بازارهای جدید را تبدیل به فضاهای کارآفرینی رسانه‌ای کند، اشتغال وسیعی در سطح هنرمندان و افراد خلاق ایجاد کند، شرکت‌های رقابتی در صنعت رسانه ایجاد کند و در توسعه اقتصاد ملی مشارکت کند (دانشگاه تهران، ۱۳۹۶).

تدوین و بازنگری رشته‌های جدید دانشگاهی در گروه‌های تحصیلی

دانشگاه‌های برتر دنیا به طور مداوم و مستمر در حال ارزیابی و بازنگری رشته‌های مورد ارائه خود و متناسب‌سازی آنها با شرایط و نیازهای جامعه هستند. این دانشگاه‌ها هر ساله شرایط بازار کار، نیازهای علمی و فنی مرتبط با مشاغل مورد نیاز بازار کار و محتوای رشته‌های خود در رابطه با نیاز مشاغل را مدنظر قرار می‌دهند و تلاش می‌کنند با آموزش متمرکز، دانشجویان را متخصص بار بیاورند. در واقع دانشگاه‌ها تلاش دارند با توجه به شرایط جامعه و نیازهای بازار کار رشته‌هایی را ارائه کنند که در قدم اول دانشجوی در رشته خود صاحب نظر شده و با استفاده از مطالعات خود قدرت تجزیه و تحلیل مسائل مختلف را دارا باشد و در گام بعدی

بالاترین کارایی را در شغل آینده خود داشته باشد. در ایران و نظام آموزش عالی کشور، فرایند تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی، بر خلاف سایر کشورهای جهان، روند مطلوبی ندارد. در این قسمت نگارنده تلاش دارند تا با توجه به داده‌ها و آمارهای در دسترس به تفصیل به بررسی وضعیت رشته‌های جدید تدوین، بازنگری و منسوخ شده در رشته‌ها و مقاطع مختلف تحصیلی آموزش عالی پرداخته و جنبه‌های مختلف آنها را مورد ارزیابی قرار دهند.

رشته‌های جدید تدوین شده در گروه‌های تحصیلی

همانطور که پیش‌تر نیز اشاره شد روند تدوین و ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی در ایران با چالش‌های متعددی روبه‌رو است و در مقایسه با سایر کشورهای توسعه یافته دارای کم و کاستی‌های زیادی است. در این بخش ابتدا به بررسی وضعیت تدوین رشته‌های جدید و بازنگری شده دانشگاهی در گروه‌های مختلف تحصیلی با استناد به آخرین آمارهای در دسترس از سامانه (HES) از سال ۱۳۹۳ تا سال ۱۳۹۶ پرداخته خواهد شد و روندهای آن مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

گروه علوم انسانی

گروه علوم انسانی از جمله حوزه‌های تحصیلی است که حساسیت زیادی در مورد آن به واسطه طرح مباحث اندیشه‌ای و شناختی وجود دارد. این حساسیت در مورد گروه علوم انسانی در روند بازنگری و تدوین رشته‌های تحصیلی آن نیز تا حدود زیادی متبلور شده است. بر اساس بررسی روند تدوین و بازنگری رشته‌های تحصیلی در گروه علوم انسانی داده‌ها نشان می‌دهد که (داده‌ها مربوط به بازه زمانی سال ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶ است) روند تدوین رشته‌های جدید تقریباً محدود و روند بازنگری نیز به نسبت برخی از گروه‌های تحصیلی دیگر از جمله فنی و مهندسی پویایی لازم را ندارد (نمودار شماره ۱).

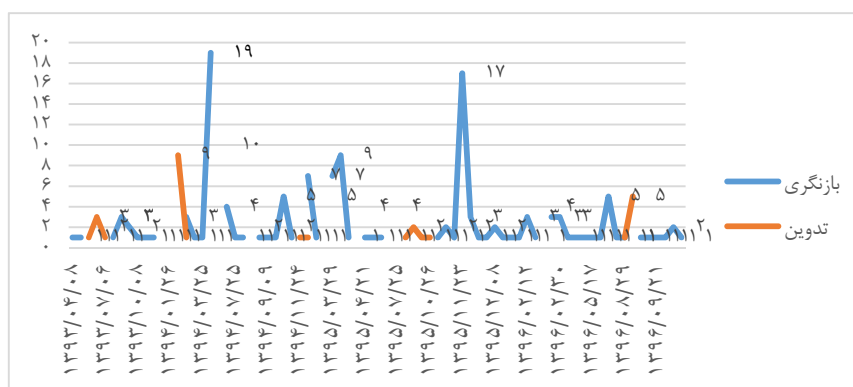
تعداد رشته‌های بازنگری شده به نسبت تعداد رشته‌های تدوین شده بسیار بیشتر است و در عین حال روندهای مذکور با نوسانات شدید در طی این چند سال روبه‌رو بوده است. لازم است اشاره شود که بازنگری برنامه‌های درسی یک بررسی آکادمیک و علمی نقادانه در هر یک از برنامه‌های درسی دوره کارشناسی و

کارشناسی ارشد است که به منظور بهینه‌سازی نتایج یادگیری هر کدام از آن برنامه‌ها انجام می‌شود (Calgary University, 2013). فرآیند بازنگری برنامه درسی اساساً یک فعالیت خودآموزی و ارزیابی است که در آن دانشکده‌ها اهداف یادگیری دانشجویان و راه رسیدن به آنها را مشخص می‌کنند. مشخصاً، این فرآیند به بررسی ساختار برنامه درسی دانشکده یا واحد برنامه درسی می‌پردازد. این فرآیند شامل یک بُعد بیرونی و عنصر تطبیقی است که این امر مستلزم آن است که دانشکده‌ها / واحدهای درسی چشم اندازه‌های مطرح از سوی مشاوران و صاحب‌نظران بیرونی، مطالعه دانشکده‌ها / واحدهای درسی در موسسات دیگر و روندهای ملی را به دقت مورد توجه قرار دهند (College of Wooster, 2013). یک برنامه بازنگری موفق برنامه‌ای است که در بردارنده شواهد مستقیم و غیرمستقیم ارزیابی مبتنی بر نتایج یادگیری دانشجویان است که در آن نتایج حاصل شده مستقیماً به اهداف و مأموریت‌های برنامه گره خورده است. در اینجا شواهد مستقیم شامل روش‌های گردآوری اطلاعات است که دانشجویان برای نشان دادن دانش و مهارت‌هایشان نیاز دارند و شواهد غیرمستقیم شامل گردآوری اطلاعاتی است که در آنها از دانشجویان، دانش‌آموختگان و سایرین در مورد تأمل آنها در مورد فرآیند یادگیری دانشجویان پرسش می‌شود. بنابراین، دانشکده‌ها و واحدهای برنامه درسی باید گزارش‌های ارزیابی را با داده‌های حاصل از آن به عنوان سندی دال بر یادگیری دانشجویان تلفیق کنند و نمونه‌هایی از نحوه استفاده از این داده‌ها برای اطلاع رسانی در زمینه تصمیم‌گیری در مورد برنامه با توجه به پیشرفت‌های حاصل شده فرآیند یادگیری دانشجویان، تدریس یا برنامه درسی دانشکده ارائه کنند.

نمودار ۱: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم انسانی

همچنین، بیشترین آمار مربوط به بازنگری و تدوین مربوط به مقاطع تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی است و در مقاطع کارشناسی که بازخورد اینگونه اقدامات می‌تواند گسترده‌تر و عمیق‌تر باشد و دستاوردهای ژرف‌تری برای دانشجویان به همراه داشته باشد، بسیار محدود بوده است. همانطور که در نمودار شماره ۲ مشخص است روند بازنگری و تدوین رشته‌های تحصیلی در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ نسبتاً جهش قابل توجهی داشته است.

نمودار ۲: روند بازنگری و تدوین رشته‌ها در علوم انسانی در بازه زمانی ۱۳۹۳-۱۳۹۶

نکته قابل توجه در مورد روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید در گروه علوم انسانی دغدغه‌های متولیان امر در خصوص اهمیت و تاثیرهای شناختی و فکری است که این علوم برای دانشجویان به همراه دارند. برای نمونه، در اهمیت انجام بازنگری و تدوین رشته‌ها در گروه علوم انسانی آیت‌اللهی در دنیای اقتصاد، ۱۳۸۸ اظهار می‌دارد که: "هر کشوری سعی می‌کند شرایط بومی و منطقه‌ای خود را در تدوین دروس مورد توجه جدی قرار دهد، در حالی که در کشور ما بسیاری از عناوین و سرفصل‌های دروس این اقتضا را نادیده گرفته‌اند به نظر می‌رسد که یکی از علل اصلی در تدوین و بازنگری در حوزه علوم انسانی بیشتر از آنکه دغدغه‌های علمی و پژوهشی باشد دغدغه‌های سیاسی و جناحی است. البته نباید از نظر دور داشت که لزوم توجه به شرایط و چارچوب‌های بومی و منطقه‌ای و مباحث فرهنگی و اسلامی نیز از اهمیت قابل توجهی برخوردار هستند اما نباید فرایند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی را تنها به همین حوزه‌ها محدود کرد. بنابراین، تدوین و بازنگری در حوزه علوم انسانی همانطور که در نمودار شماره ۱ نیز مشخص است در مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته بوده و کمترین بازنگری و تدوین نیز مربوط به مقاطع کارشناسی ناپیوسته و کارشناسی ارشد پیوسته بوده است.

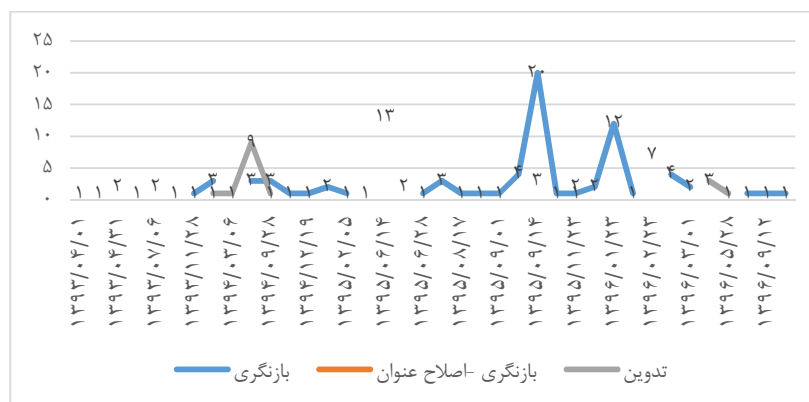
گروه علوم اجتماعی

در گروه علوم اجتماعی (نمودار شماره ۳)، فرایند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی تقریباً بر خلاف گروه علوم انسانی یک روند پیوسته و رو به جلوی را تجربه کرده است. هر چند به مانند گروه علوم انسانی در این اینجا نیز روند بازنگری و تدوین رشته‌ها بیشتر در مقاطع دکتری و کارشناسی ارشد بوده است، اما بر خلاف گروه علوم انسانی روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید مستمر و افزایشی بوده است.

نمودار ۳: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم اجتماعی

رشد بازنگری و تدوین رشته‌ها در سال ۱۳۹۳ تقریباً صفر بود که با گذشت زمان ایجاد تغییر و بازنگری در رشته‌های تحصیلی تقویت شد و در سال ۱۳۹۵ و اوایل ۱۳۹۶ رشد قابل توجهی داشته است (نمودار شماره ۴). البته به مانند گروه علوم انسانی، روند بازنگری و تدوین در گروه علوم اجتماعی نیز چالش‌ها و مسائل خاص خود را دارد.

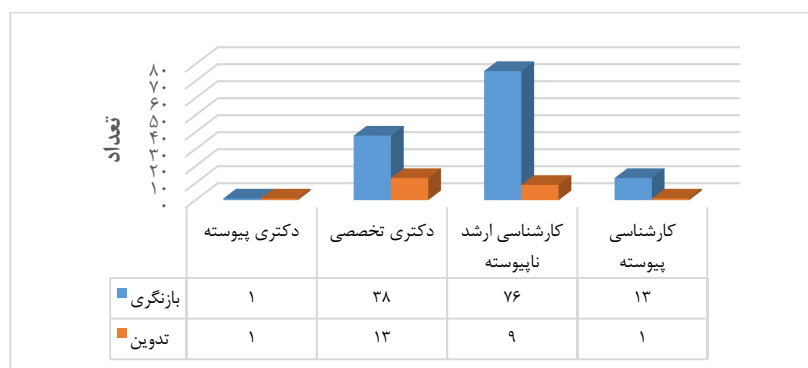

نمودار ۴: روند بازنگری و تدوین رشته‌ها در علوم اجتماعی در بازه زمانی ۱۳۹۳ - ۱۳۹۶

برای نمونه، انجمن جامعه‌شناسی ایران در اعتراض به روند بازنگری و تدوین رشته‌های دانشگاهی در سال ۱۳۹۵ اعلام کرد که «به طور کلی انجمن جامعه‌شناسی ایران فرایند، روش و نتایج این بازنگری را برای علوم اجتماعی ایران مثبت ارزیابی نمی‌کند و بر این باور است که عملی شدن این تصمیم‌ها به جهت پشتوانه ضعیف کارشناسی و علمی آن و عدم مقبولیت فرایند و ساز و کار انجام این بازنگری نزد اجتماع علمی دانشگاهی منجر به نتایج نامطلوبی در کیفیت آموزش این رشته و تضعیف جایگاه و سرمایه اجتماعی شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت علوم و دست اندرکاران این برنامه در میان اعضای هیات علمی، دانشجویان و دانش‌آموختگان علوم اجتماعی خواهد شد». این انجمن به عدم بکارگیری و استفاده از کارشناسان آن در روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید معترض است.

گروه علوم پایه

در غالب کشورهای توسعه‌یافته، علومى مانند فیزیک، شیمی، ریاضی و زیست و دیگر علوم بنیادین، از جایگاه و اهمیت بالایی برخوردارند و همانطور که از نام آنها پیداست، به عنوان پایه و بنیان توسعه و پیشرفت از آنها یاد می‌شود. در سال‌های اخیر در ایران با نهادینه شدن تفکر دانش‌بنیان و تأکید بر لزوم حصول فناوری، ارزش‌افزوده و صرفه اقتصادی از علوم‌دانشگاهی، جایگاه رشته‌های فنی و مهندسی تثبیت شده است. اما این به تنهایی به معنای پویایی و توسعه نظری و عملی در علوم پایه نیست. به منظور ایجاد نوآوری، پویایی، و ساماندهی هر چه بهتر رشته‌های مختلف گروه علوم پایه لزوم بازنگری، تدوین و توسعه برنامه‌های درسی کاملاً ضروری است. بر اساس داده استخراج شده در فاصله سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶ در مجموع ۱۵۲ عنوان رشته مورد بازنگری و تدوین قرار گرفته است، که در این بین ۲۴ مورد مربوط به تدوین برنامه درسی جدید و ۱۲۸ مورد نیز مربوط به بازنگری در برنامه‌های درسی گروه علوم پایه بوده است. همانطور که در نمودار شماره ۵ مشخص است بیشترین مورد بازنگری در مقطع کارشناسی ارشد و بیشترین مورد تدوین در مقطع دکتری تخصصی بوده است.

نمودار ۵: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه علوم پایه

بیشینه روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در گروه علوم پایه مربوط به سال ۹۵ است که باز هم در حوزه بازنگری بوده و تدوین رشته‌های جدید سهم چندانی به نسبت نداشته است.

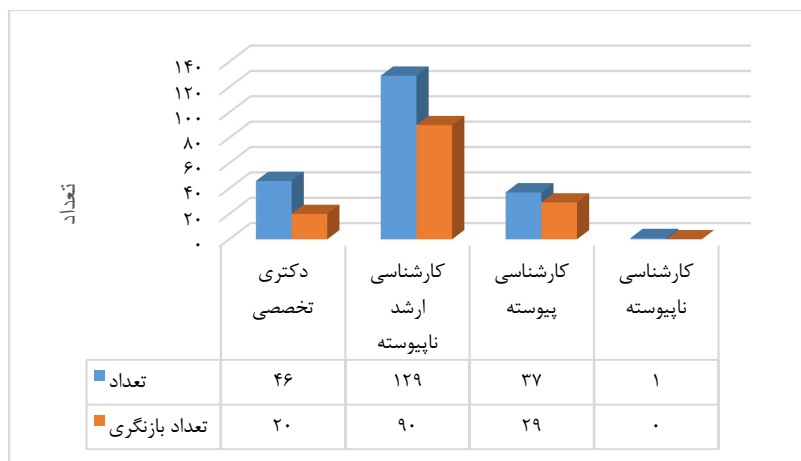
گروه فنی و مهندسی

در گروه فنی و مهندسی در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ در حوزه تدوین و بازنگری رشته‌های جدید دانشگاهی در این گروه تحصیلی گام‌های نسبتاً خوبی در هر مقاطع کارشناسی (ناپیوسته و پیوسته)، کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی برداشته شده است. در این گروه تحصیلی نیز به مانند گروه‌های تحصیلی دیگر بیشترین تعداد تدوین رشته با ۳۷ مورد مربوط به مقطع کارشناسی ارشد است. روند تدوین رشته‌های جدید از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ تقریباً یکنواخت بوده و تنها در ماه‌های خرداد ۱۳۹۴، اسفند ۱۳۹۵ و اردیبهشت ۱۳۹۶ چند جهش آنی در تعداد تدوین رشته‌های جدید تحصیلی روی داده است (نمودار شماره ۶ و ۷).

نمودار شماره ۶: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه فنی و مهندسی

در مجموع در این بازه زمانی ۵ ساله حدود ۶۹ رشته جدید دانشگاهی در گروه فنی و مهندسی تدوین و ۱۳۹ رشته نیز مورد بازنگری قرار گرفته است که به نسبت سایر گروه‌های تحصیلی قابل توجه است.

نمودار ۷: بازنگری رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه فنی و مهندسی

گروه کشاورزی

روند بازنگری در گروه کشاورزی تا حدودی بر خلاف روند کلی بازنگری و تدوین در گروه فنی و مهندسی است. در گروه کشاورزی به جزء یک مورد در حوزه تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی، تمام موارد موجود در حوزه بازنگری برنامه‌های درسی بوده است (نمودار شماره ۸).

نمودار ۸: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه کشاورزی

به لحاظ بازه زمانی نیز داده‌های در دسترس مربوطه تنها مربوط به سال‌های ۱۳۹۳، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ است. در همین بازه سه ساله، بیش از ۹۰٪ بازنگری‌های انجام شده در سال ۱۳۹۴ بوده و تنها ۱ مورد تدوین رشته در سال ۱۳۹۳ و ۹ مورد بازنگری در سال ۱۳۹۵ انجام شده است.

گروه هنر و معماری

در گروه هنر و معماری در ارتباط با موضوع بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی آنچه که در نگاه اول متبلور می‌شود تعداد کم رشته‌های جدید تدوین شده و بازنگری شده است. هر چند به نسبت سایر گروه‌های تحصیلی تناسب میان رشته‌های بازنگری و تدوین شده در گروه هنر و معماری تا حدودی بهتر است (۲۳ رشته بازنگری شده و ۱۱ رشته تدوین شده) اما فرایندهای مربوطه تا حدود زیادی کند و روندها زمان‌بر بوده است (نمودار شماره ۹). البته شاید علت این امر را بتوان در سخنان سرسنگی، رئیس کار گروه هنر و معماری شورای تحول علوم انسانی، دریافت که گفت: "لازمه بازنگری و تصویب رشته‌های هنر و معماری توجه به کیفیت است و در نتیجه از شتاب در این زمینه جلوگیری شده است زیرا اگر رشته‌های مصوب استانداردهای لازم کیفی را نداشته باشند در آینده دانشگاه‌ها با مشکلاتی مواجه خواهند شد." (سرسنگی، ۱۳۹۴).

نمودار ۹: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه هنر و معماری

با توجه به این امر که ابلاغ آیین‌نامه دروس دوره کارشناسی مهندسی معماری از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم به سال ۱۳۷۷ باز می‌گردد و بعد از گذشت ۱۸ سال دوباره در سال ۱۳۹۵ مورد ارزیابی و بازبینی قرار گرفت (شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۵)، لزوم بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی با توجه به نیازها و تحولات باید مورد اهتمام ویژه باشد که روند کُند بازنگری و تدوین برنامه‌های درسی در ۵ سال گذشته عدم این رویکرد را نشان می‌دهد. البته نباید از نظر دور داشت که بعد از ابلاغ برنامه درسی دوره کارشناسی در سال ۱۳۹۵ روند بازنگری و تدوین به نسبت شتاب گرفته است به طوری که از مجموع ۳۴ رشته بازنگری و تدوین شده از سال ۱۳۹۳ تا سال ۱۳۹۷، سیزده مورد از آنها در سال ۱۳۹۶ انجام شده است.

گروه دامپزشکی

روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید در گروه دامپزشکی باید در پی اتخاذ رویکردهای تخصصی‌تر به حوزه آموزش و تربیت دانشجویان باشد. آنچه که در حوزه دامپزشکی و دروس ارائه شده در رشته‌های مختلف آن کاملاً عیان است، وجود رویکردهای کلی‌نگرانه و جامع است که تلاش دارد دانشجویان را برای تعامل با طیف وسیعی از موضوعات و مسائل در حوزه دامپزشکی آماده کند. آنچه مسلم است دامپزشکان در عرصه‌های مختلف مرتبط با حرفه دامپزشکی (از جمله ارائه خدمات بهداشتی و مدیریت مراکز پرورش دام، طیور و آبزیان، مسئولیت فنی در کشتارگاه‌ها، کارخانه‌های فرآورده‌های دامی، آزمایشگاه‌های تشخیص دامپزشکی، شرکت‌های تولید، توزیع، صادرات و واردات داروهای دامپزشکی و مواد بیولوژیک و همچنین مراکز تحقیقاتی، دانشگاه‌ها و درمانگاه‌های تشخیص و درمان دام) اشتغال دارند، اما بخاطر نداشتن مهارت کافی و عدم اعتماد به نفس لازم، که بطور عمده ناشی از سیستم آموزشی نامناسب است، از کارآیی لازم بی‌بهره‌اند (رسولی، ۱۳۸۸). از اینرو، روند بازنگری و تدوین رشته‌های دانشگاهی در گروه دامپزشکی باید تامین‌کننده این قبیل کاستی‌ها باشد، امری که با توجه به روند چهار سال اخیر تحقق آن در حال حاضر دشوار است.

نمودار ۱۰: بازنگری و تدوین رشته‌ها در مقاطع مختلف گروه دامپزشکی

همانطور که در نمودار شماره ۱۰ نیز کاملاً روشن است، روند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی در گروه دامپزشکی محدود و تقریباً می‌شود گفت محدود به مقطع دکتری تخصصی است آن هم در حوزه بازنگری رشته‌ها تحصیلی که باید مورد بازبینی جدی قرار گیرد.

رشته‌های منسوخ شده در گروه‌های تحصیلی

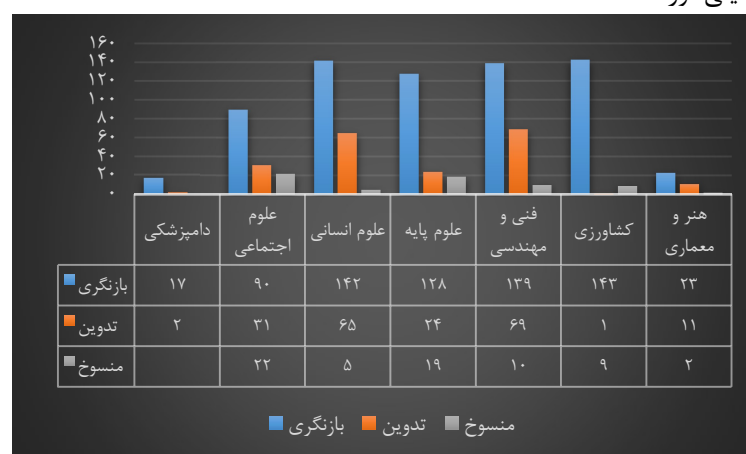
بازنگری و تدوین رشته‌های جدید تنها یک جنبه از فرایند طرح تحول در رشته‌های دانشگاهی است و جنبه دیگر آن به کنار گذاشته شدن رشته‌ها و برنامه‌های درسی مربوط می‌شود که در نتیجه تحول در حوزه‌های فناوری و سایر حوزه‌ها اهمیت خود را از دست داده‌اند. برای نمونه، برخی از دروس رشته علوم تربیتی، آموزش زبان برنامه نویسی قدیمی، روش‌های منسوخ در پزشکی و ... که عملاً کارایی خود را از دست داده‌اند، جزء رشته‌ها و یا سرفصل‌های منسوخ به حساب می‌آیند. واژه «منسوخ» به هر چیزی اطلاق می‌شود که متناسب با شرایط موجود دیگر کارایی لازم را ندارد یا اینکه تصمیم بر آن است که کنار گذاشته شود (Longman Dictionary). در حوزه برنامه درسی، منسوخ شدن زمانی روی می‌دهد که مواد و برنامه‌های درسی و آموزشی با واقعیت‌های موجود همخوانی ندارد یا اینکه از آنها

دور است. از این رو، در تعریف و تنظیم برنامه‌های درسی جدید تلاش در جهت ایجاد تطابق هر چه بیشتر بین برنامه‌های درسی و واقعیت‌ها و نیازهای جوامع مختلف است. با توجه به رسالت‌ها، اهداف و نقش آموزش عالی در عصر حاضر، برنامه‌های درسی به عنوان قلب نظام آموزشی ضرورتاً به صورت ادواری باید مورد اصلاح و بازنگری قرار گیرند، در غیر اینصورت پدیده‌ای تحت عنوان رو به زوال رفتن برنامه درسی رخ می‌دهد که از آن تحت عنوان برنامه درسی قراضه (دورریختنی) یاد می‌شود. از این اصطلاح دو معنا استخراج می‌شود: نخست ارایه برنامه‌های درسی منسوخ، قدیمی و از رده خارج و دیگری برنامه‌های درسی که قدیمی نیستند، اما زمینه کاربرد آنها در جامعه وجود ندارد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۹). به سخن دیگر در حوزه برنامه درسی زاید حسینی لرگانی (۱۳۹۴) بر این باور است که برنامه درسی زاید یعنی آنچه که در حال حاضر در نظام آموزشی ما تدریس می‌شود و نباید تدریس بشود را برنامه درسی زاید می‌گویند (حسینی لرگانی، ۱۳۹۴). در نظام آموزش عالی ایران نیز لازم است اکثر برنامه‌های درسی تدوین شده در تمام سطوح و رشته‌های دانشگاهی مورد بازبینی مجدد قرار گیرند. یکی از پیامدهای عدم بازبینی و به روز کردن مواد و برنامه‌های درسی پدیده یادگیری زائد را منجر می‌شود. یادگیری زائد، به معنی آموزشی است که به فراگیران داده می‌شود، ولی بیشتر این آموزش‌ها غیرقابل استفاده در محیط کار خواهد بود (حسینی لرگانی و همکاران، ۱۳۹۴). با بازنگری و تدوین رشته‌های جدید و مطالعه رشته‌ها و برنامه‌های درسی که منسوخ شده‌اند یا نیاز به بازنگری و به روز شدن دارند می‌توان تا حدود زیادی به بهبود برنامه درسی کمک کرد. با این حال، روند منسوخ شدن برنامه‌ها و مواد درسی نیز به مانند فرایند بازنگری و تدوین رشته‌های جدید به کندی پیش می‌رود. همانطور که در نمودار شماره ۱۱ مشخص است تعداد رشته‌های منسوخ شده در گروه‌های تحصیلی شش‌گانه بعد از سال ۱۳۹۳ تا به امروز در مجموع ۶۷ رشته را شامل می‌شود.

نمودار ۱۱: نمودار تعداد رشته‌های منسوخ شده در شش گروه تحصیلی از سال ۱۳۹۳ تا کنون

بر اساس داده‌های در دسترس، گروه علوم اجتماعی با ۲۲ رشته تحصیلی و گروه دامپزشکی بدون هیچ رشته منسوخ به ترتیب میزان بیشینه و کمینه رشته‌های منسوخ شده را به خود اختصاص داده است. در نمودار شماره ۱۲ تعداد کلی رشته‌های درسی تدوین شده، بازنگری شده و منسوخ شده به تفکیک گروه تحصیلی آورده شده است.

نمودار ۱۲: تعداد کل رشته‌های تدوین، بازنگری و منسوخ شده از ۱۳۹۳

آسیب‌شناسی بازنگری و تدوین برنامه درسی

با وجود اقدام در جهت بازنگری و تدوین برنامه درسی در سطوح مختلف دانشگاهی نتایج پژوهش‌های انجام گرفته حاکی از عدم موفقیت در اجرای آیین‌نامه تفویض اختیار در سال ۱۳۷۹ بوده است. از جمله عوامل عدم موفقیت می‌توان به نبود زیرساخت‌های مناسب، عدم رعایت اصول علمی در مراحل مختلف برنامه‌ریزی درسی، کمبود منابع مالی، نبود الگو یا راهنمای عمل برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی و نبود فرایند نظارت و ارزیابی از عملکرد دانشگاه‌ها در خصوص بازنگری و تدوین برنامه‌های درسی، قرائت حداقلی از برنامه درسی، نبود انگیزه در اعضای هیأت علمی و عدم سازگاری روح واگذاری اختیارات برنامه‌ریزی درسی با روح آزمون‌های متمرکز و مقاومت اعضای هیأت علمی در برابر تغییرات (نوروززاده و همکاران، ۱۳۸۵) اشاره نمود. همچنین در نشست تخصصی آسیب‌ها و تهدیدهای بازنگری برنامه درسی (۱۳۹۴) مواردی چون عدم وجود ساختار مناسب جهت بازنگری برنامه درسی، عدم وجود نیروهای متخصص برنامه درسی و عدم توانمندی و شایستگی اساتید در زمینه برنامه درسی به عنوان چالش‌های اساسی در زمینه بازنگری برنامه درسی مطرح شد. یکی از معاونین آموزشی تحصیلات تکمیلی دانشگاه سطح ۱، در تهران بر این باور بود که عدم اعتماد وزارت علوم به دانشگاه‌های سطح یک و دو در این زمینه مزید بر علت شده است؛ که روند بازنگری و تدوین برنامه‌های درسی با موانع متعددی روبه‌رو باشد (پنل تدوین و بازنگری برنامه درسی^۱، ۱۳۹۷ آذر ماه). در همین ارتباط مسئول کمیته تخصصی برنامه‌ریزی دانشگاه سطح ۱ در مورد برنامه درسی تاکید کردند که:

"اگر به دنبال تغییر و تحول هستیم، تا مادامیکه رویکردهای ما رشته محور باشد، امکان تحول بسیار ضعیف است. اشتغال با رویکرد رشته محوری حاصل نمی‌شود. بایسته است بر اساس شایستگی محوری^۲ و مساله محوری^۳ برنامه‌های درسی را

۱ اولین پنل تدوین برنامه‌های درسی دانشگاهی در ساختمان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و به مدیریت سرکار خانم سیده مریم حسینی لرگانی در تاریخ ۲۰ آذر ۱۳۹۷ تشکیل شد.

2 Competency Base

3 Probleme Base

تدوین کنیم. آن رشته‌هایی که واقعاً معتقدیم اشتغال زایی ایجاد میکند، آن رشته‌هایی که مثلاً زیست‌شناسی و غیره که میخواهند در مرزهای دانش حرکت کنند خیلی مراد بحث من نیست."

یک چارچوب کلی باید تعیین شود علاوه بر موارد فوق، بررسی تجربه دانشگاه‌هایی که در زمینه بازنگری برنامه‌های درسی اقدام نموده‌اند، نشان می‌دهد که معمولاً تصمیم‌گیری برنامه درسی در سطوح مختلف گروه آموزشی، دانشکده و دانشگاه صورت می‌پذیرد. برای مثال، در یک دانشگاه سطوح شامل: شورای برنامه‌ریزی درسی بخش یا گروه آموزشی - شورای برنامه‌ریزی درسی دانشکده - کمیته کارشناسی شورای برنامه‌ریزی درسی دانشگاه - شورای برنامه‌ریزی درسی دانشگاه و در دانشگاهی دیگر ارکان شامل: گروه آموزشی، دفتر برنامه ریزی درسی، شورای برنامه‌ریزی درسی، شورای دانشگاه و یکی دیگر از دانشگاه‌ها ارکان تشکیل دهنده فرآیند بازنگری برنامه درسی شامل: اعضاء متخصص در گروه آموزشی، شورای تخصصی گروه، شورای برنامه‌ریزی دانشکده و ستاد سیاست‌گذاری برنامه‌های درسی دانشگاه می‌باشد. از جمله آسیب‌های چنین ساختارهایی عدم وجود ارتباط منسجم بین ستاد برنامه‌ریزی درسی و سطوح عملیاتی (گروه و دانشکده) می‌باشد. لذا وجود ساختاری بهینه در دانشگاه‌ها جهت رفع چالش‌ها و آسیب‌های یاد شده ضروری است (کرمی و وقاری زمهریر، ۱۳۹۵).

نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که فرایند تدوین و بازنگری برنامه درسی در علوم انسانی و پایه به صورت نیمه متمرکز سلسله مراتبی و در علوم مهندسی نیمه متمرکز تعاملی می‌باشد. نیمه متمرکز سلسله مراتبی بدین معناست که نهادهای تصمیم گیر در این فرایند به صورت سلسله مراتبی به ایفای نقش می‌پردازند و هر نهاد وظیفه خود را به انجام رسانده و جهت بررسی به دیگر نهاد مربوطه ارجاع می‌دهد. این فرایند از تدوین و یا بازنگری برنامه در گروه‌های آموزشی شروع شده و به ترتیب به شورای دانشکده، شورای برنامه ریزی آموزشی و درسی دانشگاه، شورای دانشگاه و دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری جهت طرح و بررسی ارائه می‌گردد. لازم به ذکر است برنامه‌های درسی مربوط به رشته‌های علوم انسانی جهت بررسی و تصویب نهایی به شورای تحول علوم انسانی ابلاغ می‌گردد اما

برنامه‌های درسی علوم پایه و مهندسی توسط دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی تصویب و جهت اجرا به دانشگاه ابلاغ می‌گردد. فرایند نیمه متمرکز تعاملی که در گروه‌های فنی مهندسی به کار گرفته می‌شود بدین معناست که این فرایند به شکل تعاملی بین نهادهای تصمیم‌گیر در این خصوص صورت می‌پذیرد. این فرایند بدین شکل می‌باشد که دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی در وزارت علوم اقدام به تشکیل کمیته‌ایی متشکل از صاحب‌نظران رشته مربوطه نموده و جلساتی را با آنها در خصوص بحث و بررسی مسائل روز رشته برگزار می‌نماید. سپس کمیته‌ی صاحب‌نظران اقدام به تشکیل کارگروه تخصصی متشکل از خبرگان رشته مربوطه می‌نمایند و وظیفه تهیه پیشنهاد برای برنامه‌درسی جدید یا بازنگری برنامه درسی را به آنها محول می‌نماید. کارگروه تخصصی پس از تهیه پیش نویس برنامه درسی، برنامه را به گروه‌های آموزشی در دانشگاه‌های هیئت ممیزه ابلاغ نموده و پس از دریافت بازخوردهای آنها، اقدام به اصلاح و تدوین برنامه نهایی کرده و جهت تصویب نهایی به دفتر برنامه ریزی آموزش عالی ارجاع می‌دهد و دفتر مربوطه پس از تصویب، برنامه را جهت اجرا به دانشگاه‌ها ابلاغ می‌نماید. بر این اساس نتایج بیانگر این نکته می‌باشد که وضعیت موجود فرایند تدوین و بازنگری برنامه درسی در مغایرت با وضع مطلوب مشخص شده در قالب تفویض اختیارات برنامه‌ریزی درسی به دانشگاه‌ها در راستای تمرکززدایی می‌باشد. چرا که در این آیین‌نامه کلیه اختیارات تدوین و بازنگری برنامه به دانشگاه‌های دارای هیئت ممیزه تفویض گردیده و تنها نقش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نظارت بر میزان اجرای این آیین نامه توسط دانشگاه‌ها می‌باشد (کمالی و همکاران، ۱۳۹۵).

نتیجه گیری

در این گزارش سعی بر آن بود تا از منظرهای مختلف روند تدوین، تغییر و بازنگری رشته‌های جدید دانشگاهی مورد ارزیابی قرار گیرد و مصادیق بر اساس داده های موجود و موثق بررسی شود. به وضوح مشخص است که رشد، تکامل و در نهایت افول رشته‌های دانشگاهی در اثر تغییر و تحولات علمی، تکنولوژیکی، محیطی،

زمانی و مکانی و با توجه به نیازها و ضرورت‌های انسانی روی می‌دهد. در حوزه تدوین، بازنگری و منسوخ شدن رشته‌های دانشگاهی آنچه که در دهه‌های اخیر نقش قابل توجهی داشته و بسیاری از تحولات شگرف در این حوزه را تحت‌الشعاع قرار داده است، پیشرفت تکنولوژی و فناوری‌های نوین بوده است. از این رو، همگام با تحولات تکنولوژیکی لزوم تجدید نظر در برنامه‌ها و رشته‌های دانشگاهی و تدوین نمونه‌های نوین در راستای اهداف و نیازهای جامعه ضروری است. یکی از عوامل بسیار مهم در فرایند تدوین رشته‌ها و برنامه‌های درسی جدید سیاست‌های کلی دولت‌ها است که با توجه به اولویت‌ها و رویکردهای حاکمیت رویه‌ها و خط‌مشی‌ها را تعیین می‌کنند. در واقع، علاوه بر مولفه‌های فنی و غیرفنی در روند تدوین رشته‌های جدید، حاکمیت و نگرش‌های کلی آن نیز از اهمیت بسیار بالای برخوردار است.

در ایران طی سال‌های اخیر تلاش‌هایی در خصوص تمرکززدایی در دانشگاه‌ها صورت گرفته است. هم اکنون دانشگاه‌ها مسیری را تجربه می‌کنند که بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷ به دست فراموشی سپرده شده بود. پس از تدوین برنامه سوم و هم هنگام با روند اصلاحات در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور توسعه علمی در صدر اقدامات کشور قرار گرفت. از این رو بعد از چند دهه رخوت و تمرکزگرایی صرف که همه چیز از وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت ابلاغ و دیکته می‌شد، در حرکتی کاملاً سنجیده در راستای پاسخگو بودن دانشگاه‌ها برای استفاده از اختیارات واگذار شده صورت گرفت. آیین نامه واگذاری اختیارات به دانشگاه‌ها به منظور دست داشتن اختیارات لازم برای تبدیل شدن به نهادی نقاد، پاسخگو در سال ۱۳۷۹ به منظور تدوین و بازنگری دروس دانشگاهی به دانشگاه‌ها محول شد. می‌رفت که این اقدامات در راستای تمرکززدایی مفید واقع شود که به دلیل روحیه خودگردان نبودن دانشگاه‌ها از یک طرف و اشتیاق شدید دولت وقت (نهم و دهم) برای تمرکز شدید که دور از چشم آنها عملی صورت نگیرد، به واقع این آیین نامه مترقی در کودکی خود عقیم ماند. با توجه به سیاست‌های پاندولی موجود در کشور که با تغییر دولتها سیاست‌ها و آیین نامه‌ها هم تغییر می‌یابند، گاهی تمرکز و گاهی میل به تمرکز زدایی باعث شد که بارقه‌های امید مجدداً در دولت یازدهم در

اجرایی شدن آیین نامه تفویض اختیار شدت گرفت. این آیین نامه با اندکی تغییر برای دومین بار به دانشگاه ها در سال ۳۹۵ ابلاغ شد. از آن زمان تا کنون اما کماکان چالش‌های جدی پیش روی فرایند تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی وجود دارد که اهتمام روزافزون اعضای هیات علمی دانشگاه ها، فعال و پاسخگو بودن گروه‌ها، مسئولان و دست‌اندرکاران دانشکده و دانشگاه را می‌طلبد.

بنابراین نتایج کلی را می‌توان در چند سطح به صورت خلاصه این گونه بیان کرد:

در سطح وزارتخانه: تمایل به تمرکزگرایی، کنترل و تصمیمات اتخاذ شده رایج در فرایند تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری موجب شده است که از چهار دهه گذشته تا کنون دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی از ظرفیت و پتانسیل‌های بالقوه خود نتوانند استفاده بهینه کنند و در نتیجه پویایی لازم در فرایند تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی و ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی نداشته‌اند، البته سیاست‌های پاندولی دولت‌ها یی که در طی این سالها روی کار آمده‌اند، موجب شد که برخی از سیاست‌های مثبت و مترقیانه که در بعضی از ادوار در پیش گرفته بودند با تغییر دولت و سیاست‌ها کاملاً دگرگون شده و بازده لازم را به دنبال نداشته باشد. عدم دخالت دولت در فرایندهایی از قبیل تدوین و بازنگری رشته‌های دانشگاهی که در حیطه تخصص گروه‌های آموزشی است می‌تواند به سمت تمرکززدایی راه‌گشا باشد.

در سطح دانشگاه: دانشگاه‌های کشور به ویژه دانشگاه‌های سطح یک و دو (عطف به آیین نامه‌های واگذاری اختیارات به دانشگاه‌ها در سال ۷۹ و سپس اصلاح و ابلاغ مجدد آن در سال ۹۵) می‌توانند با اتخاذ سیاست‌های منسجم، طرح چشم‌اندازهای ترقی‌خواهانه و توسعه زیرساخت‌های علمی و عملی بسترهای لازم برای قبول مسئولیت در حوزه‌های مختلف از جمله تدوین و بازنگری رشته‌ها و برنامه‌های درسی را بر عهده بگیرند. دانشگاه‌ها و مسئولان دانشگاهی باید با اتخاذ سیاست‌ها و برنامه‌های منسجم در حوزه عملکردی وزارت علوم و سیاستمداران را مجاب کنند که سپردن مسئولیت‌های حوزه آموزش و توسعه علمی به دانشگاه‌ها

می‌تواند پیامدهای مثبت و ارزنده نه تنها در سطح دانشگاه بلکه در سطح وزارتخانه به همراه خواهد داشته باشد.

در سطح گروه‌ها: گروه‌های تخصصی در هر یک از دانشگاه‌ها با عنایت به اینکه موجه ترین افراد به عنوان مغز متفکر دانشگاه هستند که می‌توانند در امر تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی نقش آفرینی کنند ، از این رو گروه‌های آموزشی می‌توانند با توسعه ظرفیت‌های علمی و پژوهشی خود در سطح گروه ، دانشکده و دانشگاه نقش پیشرو در هدایت فرایند تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی بر عهده بگیرند.

در سطح اعضای هیئت علمی: اعضای هیات علمی به ویژه چهره‌های شناخته شده و برجسته به لحاظ علمی در حوزه‌های مختلف دانشی باید این آگاهی را از طریق تعامل سازنده با یکدیگر و با بدنه دانشکده ، دفتر نظارت و ارزیابی دانشگاه، شورای عالی دانشگاه از یک سو و دفتر برنامه ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از سوی دیگر به عنوان نیروی‌های تسهیل‌گر، تصمیم ساز و تصمیم گیر در فرایند واگذاری اختیارات برنامه های درسی به دانشگاه‌ها عمل کنند.

پیشنهادهای

ضعف‌های موجود در تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی می‌تواند یک مانع مهم برای توسعه و کیفیت رشته‌ها و ارتقا و اعتباربخشی دانشگاه‌ها محسوب شود. برای برون رفت از این چالش‌ها، راهکارهایی پیشنهاد می‌شود که عمده‌ترین آنها عبارتند از:

الف - برای برون رفت از چالش‌های علمی:

(۱) راه اندازی شبکه اعضای هیئت علمی یک رشته در ایران و غنای تدوین و اجرای برنامه درسی رشته جدید

(۲) ایجاد و راه اندازی انجمن علمی متشکل از مدرسان هر رشته و تفویض برخی از اختیارات تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی به آنها

ب - برای برون رفت از چالش‌های ساختاری:

(۱) تأمین استقلال عملیاتی دانشگاه‌های برجسته و تمرکز دایی آنها برای تدوین و طراحی برنامه درسی رشته‌ها

۲) مکانیزه نمودن فرآیند تدوین رشته برای کوتاه نمودن زمان تدوین رشته ها

ج - برای برون رفت از چالش‌های مدیریتی:

۱) تنظیم آیین‌نام‌های تدوین و راه اندازی رشته و شفاف‌سازی قوانین

۲) شفاف‌سازی سیاست‌های مدیران دانشگاهها و وزارتخانه

د - برای برون رفت از چالش‌های مالی:

۱) بسترسازی فرهنگ پذیرش تدوین رشته به عنوان بخشی از وظایف پژوهشی

اعضای هیئت علمی.

ح - حس مسئولیت‌پذیری در اعضای هیات علمی و مدیران:

۱) هیات‌های علمی، مدیران، اساتید و دست‌اندرکاران حوزه آموزش و به ویژه

آموزش عالی در هر جایگاه و مرتبه‌ی که هستند باید به این درک برسند که

در یک تصویر بزرگتر آنها مسئولیت دارند نسبت به توسعه علمی، رفع موانع

ساختاری و البته آگاهی‌بخشی منفعل نباشند. بدین معنا که اخلاق حرفه‌ایی،

علمی و اجتماعی آنها ایجاب می‌کند که در مسیر بهبود آموزش عالی به هر

صورت ممکن گام بردارند. بنابراین، مسئولیت‌پذیری باید یکی از ارکان اصلی

در بازنگری و تدوین برنامه‌های درسی باشد (فراستخواه، ۱۳۹۷: ۱۵۳).

منابع

- ابراهیم آبادی، حسین (۱۳۹۰)، آموزش میان رشته‌ای‌ها در محیط دانشگاهی با تأکید بر تجربه ایران، فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای، دوره چهارم و شماره ۱: ۶۸ - ۴۱.
- حسینی لرگانی، سیده مریم، فتحی واجارگاه، کوروش. (۱۳۹۷). مفهوم‌سازی برنامه درسی زائد در نظام آموزش عالی ایران. پژوهش در برنامه ریزی درسی 15(57), 1-27
- حسینی لرگانی سیده مریم، فتحی واجارگاه کوروش، عارفی محبوبه، زرافشانی کیومرث (۱۳۹۴)، مفهوم سازی یادگیری زائد و راهکارهای کاهش آن در نظام آموزش عالی ایران از دیدگاه صاحب نظران آموزش عالی، مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی : بهار ۱۳۹۴ ، دوره ۵ ، شماره ۹ ؛ از صفحه ۹ تا صفحه ۳۳.
- حسینی لرگانی، سیده مریم (۱۳۹۴). مفهوم سازی برنامه درسی زاید در نظام آموزش عالی ایران، رساله دکتری، دانشگاه شهید بهشتی.
- خورسندی طاسکوه، علی (۱۳۸۸). «تنوع گونه‌شناختی در آموزش و پژوهش میان‌رشته‌ای». فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، شماره ۴، صص ۵۷-۸۳.
- رجایی، حمید (۱۳۸۷). در تفکر جانبی و باور دینی. تهران: پژوهش صدا و سیما.
- رسولی، علی (۱۳۸۸)، پیشنهاداتی برای بازنگری در دروس دوره دکترای عمومی دامپزشکی، مرکز کجازی پژوهش‌های راهبردی دامپزشکی، بازیابی در: <http://www.hakimemehr.ir/fa/news/>
- ریچاردسون، سارا (۲۰۱۶). یادگیری جهان‌وطنی برای عصر جهانی شدن: آموزش عالی در جهانی درهم تنیده (ترجمه: سیده مریم حسینی لرگانی و زهرا رشیدی). تهران، موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی.

- دفتر گسترش آموزش عالی (۱۳۹۵)، آیین‌نامه واگذاری اختیارات برنامه‌ریزی درسی به دانشگاه‌ها و موسسه‌های آموزش عالی، قابل دسترسی در: <https://gostaresh.msrt.ir/fa>
- دنیای اقتصاد (۱۳۸۸). بازنگری در رشته‌های علوم انسانی، شماره روزنامه: ۱۸۹۰، تاریخ چاپ: ۱۶/۰۶/۱۳۸۸، شماره خبر: ۵۷۲۷۴۲. قابل دسترسی در: <https://donya-e-egtesad.com>
- سرسنگی، مجید (۱۳۹۴)، تصویب ۱۲ رشته جدید در کارگروه هنر و معماری شورای تحول علوم انسانی، باشگاه خبرنگاران جوان، بازیابی در: <https://www.yjc.ir/fa/news/>
- شورای برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه (۱۳۸۷)، آیین‌نامه تاسیس رشته‌های بین‌رشته‌ای در دانشگاه‌های ایران.
- شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۵)، برنامه درسی دوره کارشناسی: رشته مهندسی معماری، دانشگاه مشهد، وزارت علوم و تحقیقات و فناوری.
- شورای عالی برنامه ریزی (۱۳۷۹). آیین نامه واگذاری اختیارات برنامه ریزی درسی به دانشگاه ها، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- شورای دانشگاه تبریز (۱۳۹۶). رشته مهندسی مکاترونیک، دوره کارشناسی ارشد، قابل بازیابی در: <http://newtech.tabrizu.ac.ir/fa/page/3462/>
- علی‌آبادی، خدیجه (۱۳۹۲)، بازنگری برنامه درسی رشته علوم تربیتی گرایش تکنولوژی آموزشی، فصلنامه روان شناسی تربیتی شماره بیست و ششم، سال هشتم، زمستان.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۹). برنامه درسی دور ریختنی. دوفصلنامه مطالعات برنامه‌درسی آموزش عالی، ۱ (۴).
- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۶). گاه و بی‌گاهی دانشگاه در ایران: مباحثی نو و انتقادی در باب دانشگاه‌پژوهی، مطالعات علم و آموزش عالی، تهران، انتشارات آگاه.

- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۷). آموزش و پرورش و خلیقات ایرانی: مرگ مدرسه، انتشارات مشق شب، به کوشش مرتضی نظری.
- فراستخواه مقصود. تجربه‌های زیسته و ادراک‌شده‌ی دانشجویان مطالعه موردی یک دانشگاه ایرانی. آموزش عالی ایران. ۱۳۹۴؛ ۷ (۲): ۲۵-۷۰
- قادری، مصطفی (۱۳۹۳). تاریخ آموزش برنامه‌ریزی درسی در جهان، دانشنامه ایرانی برنامه درسی، تهران
- قضاوی، منصوره؛ نصر، احمدرضا؛ میرشاه جعفری، سید ابراهیم؛ موسوی‌پور، نعمت‌الله. (۱۳۹۴). چالش‌های تدوین رشته‌های جدید دانشگاهی، فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، سال هفتم، شماره سوم، تابستان ۱۳۹۴.
- کرمی، مرتضی و وقاری زمهریر، زهرا (۱۳۹۵). ساختار بهینه تدوین و بازنگری برنامه درسی آموزش عالی: تجربه دانشگاه فردوسی مشهد، کنگره ملی آموزش عالی ایران.
- کمالی، حامد؛ کمالی، زهرا؛ و براهویی، بهزاد (۱۳۹۵). فرایند برنامه ریزی درسی آموزش عالی در ایران: فرصت‌ها؛ چالش‌ها، کنگره ملی آموزش عالی ایران.
- محمودی، مریم؛ خادمی کله‌لو، محمد. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی فرایند تأسیس رشته‌های جدید دانشگاهی در ایران (مورد علوم انسانی)، دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، تهران، ۳۱۱ ۵۳۱، سال ۷، شماره ۳۱، بهار و تابستان ۳۱۳.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، طبقه بندی سطوح آموزشی و رشته های تحصیلی ایران براساس ISCED، سازمان برنامه و بودجه کشور، چاپ اول، آبان، تهران.
- مهدی، رضا (۱۳۹۲)، شکل‌گیری و توسعه میان رشته‌ای‌ها در آموزش عالی: عوامل و الزامات، فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، دوره پنجم، شماره ۲، بهار ۱۳۹۲، ص ۱۱۷ - ۹۱.

- مهدی، رضا؛ شفیعی، مسعود (۱۳۹۶)، نقش آفرینی و ظرفیت‌سازی دانشگاه‌های نسل چهارم برای توسعه محلی و منطقه‌ای، فصلنامه صنعت و دانشگاه، سال دهم، شماره‌های ۳۵ و ۳۶، بهار و تابستان ۱۳۹۶.
- میزان آنلاین (۱۳۹۵)، نامه اعتراضی انجمن جامعه شناسی درباره بازنگری رشته علوم اجتماعی، کد خبر: ۲۷۴۶۶۵ تاریخ انتشار: ۱۴:۲۳ - ۱۳ بهمن ۱۳۹۵، قابل دسترسی در: <http://www.mizanonline.com/>
- نادریان، مسعود؛ رهبری، سمیه (۱۳۹۳)، امکان سنجی تأسیس رشته کارشناسی ارشد حقوق ورزشی در دانشگاه‌های ایران، فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، دوره ششم، شماره ۴، پاییز، ص ۱۹-۳۲
- نوروززاده، رضا؛ محمودی، رضا؛ فتحی و اجارگاه، کوروش؛ نوه ابراهیم، عبدالرحیم (۱۳۸۵)، وضعیت سهم مشارکت دانشگاه‌ها در بازنگری برنامه‌های درسی مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، ۱۸، ۲۷، شماره ۴۲، ص ۹۳ - ۷۲
- نوه ابراهیم، عبدالرحیم؛ زین‌آباد، حسن؛ عبدالحی، بیژن؛ امانی، مرتضی (۱۳۹۳). آسیب شناسی آیین نامه واگذاری اختیارات برنامه ریزی درسی به دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی.
- Berry, L. L., & Parasuraman, A. B. R. A. H. A. M. (1993). Building a New Academic Field—the Case of Services Marketing. *Journal of retailing*, 69(1), 13-60.
- Biglan, A. (1973). THE CHARACTERISTICS OF SUBJECT MATTER. *Journal of applied Psychology*, 57(3), 195-203.
- Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of educational objectives. Vol. 1: Cognitive domain. *New York: McKay*, 20-24.
- Casey Bayer On April 13, 2018, New Secondary Field in Educational Studies Approved, <https://www.gse.harvard.edu/news/18/04/new-secondary-field-educational-studies-approved>
- Cohen, E. B., & Lloyd, S. J. (2014). Disciplinary Evolution and the Rise of the Transdiscipline.

- Curricular Review of Academic Departments and Programs: The College of Wooster 2012-2013.
- Dirks, A. L. (1996). Organization of knowledge: The emergence of academic specialty in America. Retrieved September 18, 2013, from <http://webhost.bridgew.edu/adirks/ald/papers/orgknow.htm>
- Education: What new fields of study have emerged in recent years or are likely to be offered in the near future in top universities? <https://www.quora.com/Education-What-new-fields-of-study-have-emerged-in-recent-years-or-are-likely-to-be-offered-in-the-near-future-in-top-universities>
- Fullan, M. (2006). Leading professional learning. *School Administrator*, 63(10), 10.
- Fullan, M. (2001). The new meaning of educational change. Routledge.
- Gagne, R. M. (1965). The conditions of learning. *New York: Holt, Reinhart & Winston. Language practice with multimedia supported web-based grammar*, 331.
- Global Environment and Sustainable Development (2018), <https://www.auckland.ac.nz/en/study/study-options/find-a-study-option/global-environment-and-sustainable-development.html>
- Greaves, S. (2008). Strategic security as a new academic discipline. *Journal of Strategic security*, 1(1), 7.
- Hambrick, D. C., & Chen, M. J. (2008). New academic fields as admittance-seeking social movements: The case of strategic management. *Academy of Management Review*, 33(1), 32-54.
- Inga Kiderra, Lauren Fimbres Wood, and Kim McDonaldN (2018), New Majors to Help Students Tackle Big Issues, <https://ucsdnews.ucsd.edu/feature/new-majors-to-help-students-tackle-big-issues>
- Inga Kiderra, Lauren Fimbres Wood, and Kim McDonaldN (2018), ew Majors to Help Students Tackle Big Issues, <https://ucsdnews.ucsd.edu/feature/new-majors-to-help-students-tackle-big-issues>

- Kirkwood, A., & Price, L. (2014). Technology-enhanced learning and teaching in higher education: what is 'enhanced' and how do we know? A critical literature review. *Learning, media and technology*, 39(1), 6-36.
- Krishnan, A. (2009). What are academic disciplines? Some observations on the disciplinaryity vs. interdisciplinarity debate.
- Luskin, B. J. (1970). *An Examination of Selected Legislation Affecting Junior Colleges*.
- Wildlife, Humboldt University (2017), <http://www2.humboldt.edu/wildlife/students.html#current>
- Merton, R. K. (1973). *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. University of Chicago press.
- Michel Foucault (1991), *Discipline and Punish/the Birth of the Prison*, London: Penguin.
- Ota, T., Endo, A., & Hamada, H. (2014, June). Future Applied Conventional Technology Engineering New Academic Fields from Manufacturing Country JAPAN. In *International Conference on Digital Human Modeling and Applications in Health, Safety, Ergonomics and Risk Management* (pp. 185-196). Springer, Cham.
- Tait, J., & Lyall, C. (2001). Investigation into ESRC funded interdisciplinary research. *SUPRA Report to ESRC*.
- Stichweh, R. (2001). Scientific disciplines, History of. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (pp. 13727-13731). Oxford: Elsevier Science.
- Terry Eagleton (1983), *Literary Theory/an Introduction*, Oxford: Blackwell, pp. 197-198.
- University of Calgary. (2013). *Academic quality assurance handbook curriculum reviews*.

لیست گزارش‌های تخصصی

۱. گسست و بازپیوست آموزش پزشکی به آموزش عالی یا ادغام آموزش پزشکی در وزارت بهداشت؟ (حمید جاودانی)
۲. بررسی تطبیقی ساختار دانشگاه‌ها در کشورهای دنیا و ایران در جهت پیشنهادی برای کوچک‌سازی دانشگاه‌ها و گروه‌های تحصیلی (سمیه فریدونی)
۳. شناسایی و حمایت از استعداد های برتر و نخبه در کشورهای دنیا و ایران (مهتاب پورآتشی)
۴. مطالعه تطبیقی دوره‌های آموزشی کوتاه مدت در کشورهای دنیا (با اولویت کشورهای پیشرو) و رهیافتهایی برای ایران (مهتاب پورآتشی)
۵. جهانی شدن دانشگاه‌ها در ایران؛ تحول در برنامه درسی دانشگاهی (زهره رشیدی)
۶. تحلیل وضعیت کیفیت آموزشی در دانشگاه‌های ایران و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن (زهره رشیدی)
۷. الزامات و زیرساخت‌های لازم برای جذب دانشجوی بین‌المللی در ایران (یعقوب انتظاری)
۸. الزامات و زیرساخت‌های جذب دانشجویان بین‌المللی به ایران (غلامرضا ذاکر صالحی)
۹. بررسی انواع کادر علمی و تعاریف و جایگاه آن (آموزشگر، محقق و ...) در دانشگاه‌های پیشرفته دنیا و چگونگی ارتقای مرتبه آنها و ارائه پیشنهادهایی برای ایران (اصغر زمانی)